

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ҲИСОБ ВА АУДИТ ФАКУЛТЕТИ

“БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ” КАФЕДРАСИ

АБДУҚОБИЛОВ ЖАЛОЛИДДИН АБДУЖАББОР ЎҒЛИ

**“ҚИСҚА МУДДАТЛИ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИ ВА
АУДИТИ”**

5230900 – “Бухгалтерия ҳисоби ва аудит (тармоқлар бўйича)”
бакалавриат таълим йўналиши бўйича бакалавр даражасини олиш учун
ёзилган

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий раҳбар:

к.ўқ. Ш.Рахмонов

ТОШКЕНТ – 2017

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
1-боб. Иқтисодиётни модернизациялаш ва техникавий қайта қуроллантириш шароитида қисқа муддатли инвестицияларнинг ўрни, улар ҳисоби ва аудитининг мақсади ва вазифалари.....	7
1.1. Иқтисодиётни модернизациялаш ва техникавий қайта қуроллантиришда зинвестицияларнинг ўрни ва турлари.....	7
1.2 Қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби ва аудитининг мақсади, вазифалари ва маълумот манбалари.....	13
2 -боб. Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини ташкил этиш.....	20
2.1. Қисқа муддатли инвестицияларни баҳолаш	20
2.2. Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини ташкил этишнинг амалдаги ҳолати.....	24
3- боб. Қисқа муддатли инвестициялар аудитини ташкил этиш ва уни такомиллаштириш.....	31
3.1 Қисқа муддатли инвестициялар аудитини режалаштириш.	31
3.2 Қисқа муддатли инвестициялар аудитини ўтказиш хусусиятлари.....	39
3.3 Қисқа муддатли инвестициялар аудити натижаларини умумлаштириш ва баҳолаш.....	48
Хулоса ва таклифлар.....	56
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	59

Кириш

Бозор иқтисодиёти шароитида корхона ташкилот ва муассасаларда мавжуд маблағлардан самарали фойдаланиш, корхона ихтиёридаги активларнинг самарадорлигини максимал даражада кўтариш асосий вазифа бўлиб ҳисобланади. Чунки маблағлардан самарали фойдаланиш корхона активлари унумдорлигини оширишда ва бу орқали максимал даражада фойда олишда муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодий муносабатлар тизимининг муҳим ва барқарор суръатларда ўсиб бораётган муҳим таркибий қисмларидан бири инвестициялар ҳисобланади. Бугунги кунда инвестицияларни бозор иқтисодиётига мослаштириш ва инвестицион фаолиятни бошқариш ўзгача ёндашишларни талаб қилмоқда. Чунки хўжалик юритишнинг замонавий йўлини танлаш инвестицион сиёсатни ҳам тубдан ўзгартиришни талаб қилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, “...Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга оширишда инвестицияларни жалб этиш, аввало ички манбаларни сафарбар этиш ҳисобидан иқтисодиётимизнинг муҳим тармоқларини жадал модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, транспорт коммуникацияларни янада ривожлантириш ва ижтимоий инфратузилма объектларини барпо этиш, ҳал қилувчи устивор йўналишга айланди”.¹

Эркин иқтисодиётга асосланган мамлакатларда қисқа муддатли инвестицияларни жалб этишнинг иқтисодий механизмини таҳлил қилиш ҳамда самарадорлигини оширишнинг назарий ва амалий жиқатларини ўрганиш муҳим илмий - амалий аҳамиятга эга.

Қисқа муддатли инвестицияларни жалб этиш учун мамлакат иқтисодиёти учун қатор афзалликларни вужудга келтиради. Жаҳондаги қисқа муддатли инвестицияларни жалб қилиш амалиётини, моделларини, уларни бухгалтерия ҳисобида ҳисобга олиш йўллариини ўрганиш ва

¹ Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш” Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси . . “Халқ сўзи”, 2013 йил 18 январь.

уларнинг илғор тажрибаларини мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ижодий қўллаш муҳимдир. Халқ хўжалиги тармоқларига йўналтирилган қисқа муддатли инвестиция мамлакатлар иқтисодини ривожлантиришни таъминлаб, ички бозорини товарлар билан тўлдиришга ва халқаро савдо алоқаларининг кенгайишига ҳар томонлама ўз ҳиссасини қўшган. “2012 йилда мамлакатимизнинг юқори суръатлар билан барқарор ўсишини таъкидлар эканмиз, бунинг боиси ва омилини авваламбор иқтисодиётимизга йўналтирилган капитал маблағлар, инвестициялар тобора ўсиб бораётганида, бу кўрсаткич ялпи ички маҳсулотга нисбатан 22,9 фоизни ташкил этганида, деб ҳисоблашимиз зарур.

Ўтган йилда иқтисодиётимизга 11 миллиард 700 миллион доллар миқдорида ички ва хорижий инвестициялар жалб этилди ёки бу борадаги кўрсаткич 2011 йилга нисбатан 14 фоизга ўсди. Жами инвестицияларнинг 22 фоиздан ёки 2 миллиард 500 миллион доллардан ортиғини хорижий инвестициялар ташкил этди, уларнинг 79 фоиздан кўпроғи тўғридан-тўғри хорижий инвестициялардир.

Эътиборга сазовор томони шуки, жами инвестицияларнинг қарийб 74 фоизи ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янгилашга қаратилган дастур ва лойиҳаларни амалга оширишга йўналтирилди.”²

Юқоридаги рақамлардан кўриниб турибдики инвестицион сиёсат давлатимиз сиёсатининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Демак, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини тўғри ташкил қилиш бугунги кунда бухгалтерия ҳисоби олдида турган муҳим вазифалардан ҳисобланади. Инвестициялар ҳисобини ташкил қилиш ва уларни аудиторлик текширувидан ўтказиш масалаларини мукамалроқ ўрганиб чиқиш ва уни такомиллаштиришга

² “Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш” Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси . . “Халқ сўзи”, 2013 йил 18 январь.

доир таклифлар ишлаб чиқиш мақсадида “Қисқа муддатли инвестицияларининг ҳисоби ва унинг аудити” мавзусини битирув малакавий иши мавзуси сифатида танладик.

Битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифалари. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида хўжалик юритувчи субъектларда қисқа муддатли инвестицияларининг ҳисоби ва унинг аудитининг назарий, услубий ва ташкилий асосларини такомиллаштиришга қаратилган илмий-амалий тавсия ва таклифлар беришдан иборат.

Битирув малакавий ишининг мақсадидан келиб чиқиб қуйидаги вазифалар белгилаб олинди:

- иқтисодиётни модернизациялаш ва техникавий қайта куроллантиришда инвестицияларнинг ўрни ва турларини очиб бериш;
- қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби ва аудитининг мақсади, вазифалари ва маълумот манбаларини аниқлаш;
- қисқа муддатли инвестицияларни баҳолаш ҳисобини такомиллаштириш бўйича тавсияларни асослаш;
- қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини ташкил этишнинг амалдаги ҳолатини таҳлил қилиш;
- қисқа муддатли инвестициялар аудити режасини ишлаб чиқиш;
- қисқа муддатли инвестициялар аудитини ўтказиш хусусиятларини очиб бериш;
- қисқа муддатли инвестициялар аудити натижаларини умумлаштириш ва баҳолашни тартибга солиш.

Тадқиқот объекти сифатида « Шеробод пахта” ОАЖ маълумотлари олинди.

Тадқиқотнинг предмети бўлиб, иқтисодиётни модернизациялаш шароитида қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби ва унинг аудитини ташкил этиш ва такомиллаштириш масалалари ҳисобланади.

Мавзунинг назарий-амалий аҳамияти. Битирув малакавий ишининг назарий асосини Ўзбекистон Республикасининг хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини тартибга солувчи Қонунлари, Президент И.А.Каримовнинг мамлакат иқтисодиётини ислоҳ қилиш ва бозор муносабатларига бағишланган фармонлари, асарлари ҳамда кўрсатмалари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Молия Вазирлигининг бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи услубиётига оид меъёрий ҳужжатлари, шунингдек, иқтисодчи олимларнинг шу соҳага оид илмий ишлари, хўжалик корхоналарининг статистик маълумотлари, илмий-тадқиқот институтларининг тавсиялари бўлиб ҳисобланади.

Битирув малакавий ишда ўрганилган илмий натижалар ва амалий хулоса, таклифлар хўжалик юритувчи субъектларда қисқа муддатли инвестицияларининг ҳисоби ва унинг аудитини такомиллаштириш бўйича тавсияларни ишлаб чиқиш, юзага келаётган муаммоларни ечимини топишда ҳисса қўшиши ишнинг амалий аҳамиятини асослайди.

Битирув малакавий ишининг тузилиши ва ҳажми. Битирув малакавий иши таркиби кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

1-боб. Иқтисодиётни модернизациялаш ва техникавий қайта қуроллантириш шароитида қисқа муддатли инвестицияларнинг ўрни, улар ҳисоби ва аудитининг мақсади ва вазифалари

1.1. Иқтисодиётни модернизациялаш ва техникавий қайта қуроллантиришда инвестицияларнинг ўрни ва турлари

XXI аср бошида ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида бозор инфратузилмаларини шакллантиришга қаратилган иқтисодий ислохотлар амалга оширилди. Ушбу мамлакатларда қуйидаги сабабларга кўра хорижий инвестицияларни жалб қилиш зарурияти туғилди:

а) иқтисодий ислохотларни амалга ошириш жараёнида ишлаб чиқариш суръатларининг кескин пасайиши ва мамлакат ялпи ички маҳсулотида (ЯИМ) саноат маҳсулотларининг улуши қисқарди. Масалан, Ўзбекистонда 1991 йилда саноатнинг ЯИМни ишлаб чиқаришдаги улуши 26.3% ни ташкил этган ҳолда 2009 йилга келиб ушбу кўрсаткич 24% га тенг бўлди. Бу эса мамлакатда хорижий инвестициялар ёрдамида саноатни барқарор ривожлантириш зарурлигини кўрсатиб беради.

б) саноат тармоғидаги асосий воситалар устун даражада жисмоний ва маънавий эскириб бормоқда. Масалан, 2002 йилда саноат тармоқларидаги асосий ишлаб чиқариш воситаларининг 43.9% и эскирган бўлса, 2007 йилга келиб ушбу кўрсаткич 48% га тенг бўлган. Шу билан бир қаторда асосий воситаларнинг янгиланиш коэффиценти 2007 йилда бор йўғи 10.5% ни ташкил этди;

в) миллий иқтисодиёт субъектларининг ўз асосий ишлаб чиқариш воситаларини молиялаштириш ва айланма маблағларини шакллантириш учун ўз маблағларининг етишмаслиги;

г) иқтисодиётни модернизациялаш ва чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, рақобатбардош ва юқори технологияни мужассамлаштирган экспортга йўналтирилган тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқаришни барқарор суръатларда ишлаб чиқаришнинг зарурлиги.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов жаҳон молиявий – иқтисодий инқирозига бағишланган асарида 2009-2014 йилларга мўлжалланган мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш дастурини ишлаб чиқиш тўғрисидаги масалага алоҳида эътибор қаратди. Ушбу дастурда иқтисодиётимизнинг асосий тармоқларини модернизация қилиш ва техник янгилаш, мамлакатимизнинг янги марраларни эгаллаши учун кучли тўртки берадиган ва жаҳон бозорида рақобатдошлигини таъминлайдиган замонавий инновацион технологияларни жорий қилиш бўйича мақсадли лойиҳалар ўз ифодасини топган.

Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга оширишда инвестицияларни жалб этиш, аввало ички манбаларни сафарбар этиш ҳисобидан иқтисодиётимизнинг муҳим тармоқларини жадал модернизация қилиш, техник ва технологиялар, қайта жиҳозлаш, транспорт коммуникацияларини янада ривожлантириш ва ижтимоий инфратузилма объектларини барпо қилиш ҳал қилувчи устивор йўналишга айланди.

“Инвестиция дастури ва техник модернизациялаш дастурлари доирасида 2009 йил мобайнида 690 та инвестиция лойиҳаси амалга оширилди. Уларнинг 303 таси муваффақиятли якунланди.. Республикамизда жами 22 та йирик ишлаб чиқариш объекти, жумладан, нефт – газ, кимё, металлургия саноатида 8 та, машинасозлик саноатида 9 та ва қурилиш индустриясида 5 та объект фойдаланишга топширилди”³

Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга ошириш шароитида иқтисодиётимизни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, унинг рақобатдошлигини кескин ошириш, экспорт салоҳиятини юксалтиришга қаратилган муҳим устивор лойиҳаларни амалга ошириш бўйича Дастур ишлаб чиқилди. Ушбу дастур доирасида умумий қиймати 42.5 млрд. доллардан зиёд бўлган қарийб 327 та инвестиция лойиҳаси амалга оширилади. 2009-2014 йилларда амалга ошириш кўзда тутилаётган

³ Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010.43-б

инвестицион лойиҳаларнинг 73.5% янги қурилиш, 23.1%и модернизациялаш ва тиклашга. 3.4% бошқа йўналишларга сарфланади.

1-жадвал

2009-2014 ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш бўйича энг муҳим лойиҳаларни амалга ошириш чора тадбирлари Дастури⁴

Инвестицияларнинг йўналиши	Лойиҳаларнинг умумий қиймати	Ўз маблағлари	Тиклан иш ва тараққиёт жамғармаси	Тижорат банклари кредитлари
Молиялаштириш манбалари белгиланган ва келишилган, амалга ошириладиган ва амалга оширишга тайёрланган инвестиция лойиҳалари				
Янги қурилиш	15395	2795	468	12132
Модернизация ва тиклаш	6419	2922	1051	2446
Бошқа йўналишлар	1160	101	-	1059
Жами	22974	5818	1519	15637
Ишлаб чиқариш босқичидаги янги инвестиция лойиҳалари				
Янги қурилиш	9580	2624	942	9014
Модернизация ва тиклаш	2409	936	182	1292
Бошқа йўналишлар	256			256
Жами	12245	3560	1124	7561
Дастлабки тарзда ишлаб чиқиётган истиқболли инвестиция лойиҳалари				
Янги қурилиш	6286			
Модернизация ва тиклаш	1014			
Жами	7300			

2009-2014 йилларда амалга ошириш кўзда тутилаётган инвестицион лойиҳаларнинг 50.6%и нефть ва газ тармоғи, 13.7%и транспорт ва инфратузилма, 10.6%и энергетика соҳаси, 7.3%и кимё саноати, 4.54%и тоғ ва металлургия саноати, 2.7%и машинасозлик соҳаси, 2.3%и қурилиш моллари ишлаб чиқариш, 2.1%и енгил саноат, 1.4%и “Навоий” эркин

⁴ Жаҳон моливий иқтисодий инкирози оқибатларининг олдини олиш ва республиканинг барқарор ривожланишини таъминлаш борасида амалга оширилаётган ишлар. Барқарор иқтисодий ривожланишнинг истиқболдаги устивор йўналишлари ва 2010 йилдаги макроиқтисодий кўрсаткичларга эришиш омиллари ҳамда долзарб масалалари // Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари раҳбарларининг минтақавий семинари материаллари. - Т.:2010.

индустриал иқтисодий зонаси ва 4,9%и бошқа тармоқлар ҳиссасига тўғри келади.

Инвестиция лотинча «**INVEST**» сўзидан олинган бўлиб «**сармоя**» деган маънони билдиради. Кенгроқ маънода қўлланилганда фойда олиш мақсадида мамлакат ичкарасида ва чет элларда саноат, қишлоқ хўжалиги ва бошқа тармоқларига қўйилган узоқ муддатли маблағ сармояни билдиради.

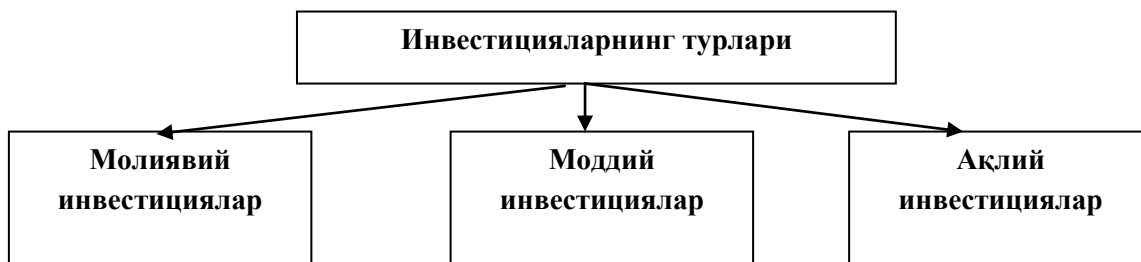
Бугунги кунда инвестиция ва инвестицион жараён тушунчасига амалиётчилар ҳар хил нуқтаи назардан қарайдилар. Айрим олимлар инвестицияни ҳали ҳам «**капитал қўйилмалар**», «**капитал қурилиш**» категорияларига тенглаштириб келадилар. Аслини олганда, инвестиция ҳажми жиҳатдан ҳам, ранг-баранглиги жиҳатдан ҳам ҳозир айтилган категориялардан устун туради. Бозор иқтисодиёти шароитларида «**капитал қўйилмалар**», «**капитал қурилиш**» категориялари инвестицияларнинг таркибий қисмидир.

Инвестицияни иқтисодий аҳамияти тўғрисида фикр юритадиган бўлсак, бу ўринда «инвестиция» тушунчасининг молиявий, мулкӣ ва интеллектуал қадриятларни такрор ишлаб чиқариш инъикоси бўлишини дастлабки ва асосий тушунча бўлиб майдонга чиқишини унутмаслик керак.

Бизда инвестиция хусусида қонуний ҳужжатлар 1991 йилдан бошлаб қабул қилинди ва ўтган вақт ичида улар анча такомиллашди. Инвестиция тўғрисида қабул қилинган қонунда кўрсатилишича **инвестиция** – бу иқтисодий самара олиш ёки ижобий кўринишдаги ижтимоий натижага эришиш учун сарфланадиган пул маблағлари, банкларга қўйилган омонатлар кабилар, қимматли қоғозлар, технологиялар, машиналар, асбоб ускуналар ва самара берадиган бошқа ҳар қандай бойликлардир.

Хорижий мамлакатлар тажрибаси ва инвестиция тўғрисида ўзимизда қабул қилинган қонуннинг таҳлилидан келиб чиқиб, инвестициянинг шартли равишда 3 та турини ажратиш мумкин:

- 1) Молиявий инвестициялар
- 2) Моддий инвестициялар
- 3) Ақлий инвестициялар

1- чизма. Инвестицияларнинг турлари.

Бозор иқтисодиёти шаротида ҳар бир инвестиция турининг ўзига хос ўрни бўлади. **Молиявий инвестициялар** таркибига маҳаллий ва хорижий мамлакатларнинг пул бирликлари, банклардаги омонатлар, векселлар ва бошқа қимматли қоғозлар ҳамда уларга тенглаштирилган бойликлар киради.

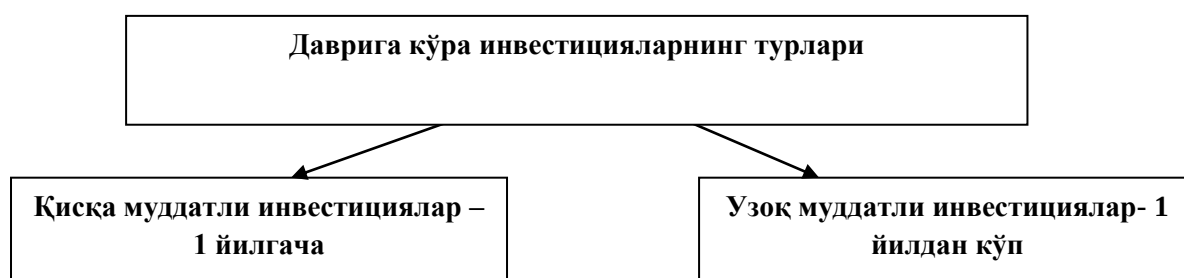
Моддий инвестициялар таркибига асосий фондлар, яъни бинолар, асбоб-ускуналар, иншоотлар ва бошқа турдаги асосий ишлаб чиқариш фондларининг актив ва пассив қисмлари киради.

Ақлий инвестициялар микдори жуда ранг-барангдир, яъни улар мулкӣ ҳуқуқлар шаклидаги инвестициялар ва табиӣ ресурслардан фойдаланиш шаклидаги инвестициялардан иборат.

Мулкӣ ҳуқуқлар гуруҳига кирган инвестицияларнинг хиллари бозор муносабатларига нечоғлик ривожланишига, миллий бозорларнинг ўзига хос томонларига қараб ҳар хил бўлади. Ақлий меҳнатга оид ҳақ-ҳуқуқлар шаклидаги инвестициялар таркибига муаллифлик ҳуқуқлари, «ноу-хау» кашфиётлар, товар белгиларига бериладиган лицензиялар ва бошқа хил эгалик ҳуқуқлари киради.

Табиӣ ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари кўринишидаги инвестициялари ер ва бошқа табиӣ ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқларини ўз ичига олади

Инвестициялаш даврига қараб қисқа муддатли ва узоқ муддатли инвестицияларга бўлинади: қисқа муддатли инвестициялар бир йилгача бўлган омонат сертификатлари ва бошқа қимматли қоғозлардир; узоқ муддатли инвестициялар бу бир йилдан ортиқ муддатларга қўйилган капитал бўлиб, 2 йилга, 2-3 йил ва 5 йилдан ортиқ муддатларга ҳам қўйилиши мумкин.

2- чизма. Муддатига кўра инвестицияларнинг туркумланиши

Инвестицион фаолиятнинг ташаббускорлари бўлиб инвесторлар майдонга чиқади. Инвесторлар ўзлари қиладиган ва қарзга олинган мулкӣ ва ақлий қадриятларни тадбиркорлик ишларига ишлатиш тўғрисида қарорга келган инвестицион фаолият субъектларидир. Инвесторлар улуш кўшувчилар, кредиторлар, харидорлар ролида майдонга чиқадиладар. Шунингдек, инвестицион фаолиятнинг бошқа катнашчилари вазифасини бажаришлари мумкин.

Бозор иқтисодиёти шароитларида инвестицион фаолият қуйидаги йўллар билан амалга оширилади:

- жисмоний шахслар, давлатга қарашли бўлмаган корхоналар, хўжалик уюшмалари, жамият ширкатлари шунингдек, жамоат ташкилотлари ва юридик шахслар томонидан маблағлар ажратиш йўли билан;
- давлат томонидан маблағлар ажратиш йўли билан, айна вақтда бу ишни ҳукумат ва бошқарув органлари инвестицион ва ссуда ресурсларини бюджетдан маблағ билан таъминлаш ҳисобига амалга оширилади. Бозор иқтисодиёти шароитларида давлатнинг инвестицион фаолиятдаги роли асосан фан-техника тараққиётини рағбатлантириш, малакали ишчи кучини

етиштириб бериш, ишлаб чиқариш инфраструктурасига ажратиш сингари қиммат турадиган жараёнларга давлат сектори бюджетидан етарли маблағ бериш билан чекланиши керак. Бундан ташқари иқтисодий мустақамликни таъминлаш ва фан-техника тараққиётини тезлаштириш жамоат ишлаб чиқариш соҳаларини соғломлаштириш, қолоқ туманлар ижтимоий инфраструктурасини индустрлаштириш ҳамда яхшилаш мақсадларида иқтисодиётни устивор соҳалари давлат томонидан ссудалар ва субсидиялар кўринишида ёрдам бериши мумкин;

- чет эл фуқаролари, юридик шахслар ва давлат томонидан чет эл инвестициялари бериш йўли билан ;

- мулкка эгалик қилиш ҳуқуқига, бекаму-кўст хўжалик юритиш ёки оператив равишда бошқариш ҳуқуқига, шунингдек, даромадлар манбаига жамғармаларга эга бўлган ва қарзга бериладиган ҳамда жалб этиладиган маблағларни олиш ҳуқуқидан фойдалана оладиган ва чет эл фуқаролари, юридик шахслари, шунингдек ажнабий давлатлар ажратиш йўли билан.

Инвестор инвестиция объектлари ва натижаларига, жумладан, реинвестициялар ва савдо ишларига эгалик қилиш ва уларни ўз ихтиёридан киритиши ҳуқуқига эгадирлир. Инвестицион фаолият объектларининг ўзаро муносабатлари, шартномалар билан тартибга солинади.

Агар корхона маблағларига қўйилган қимматли қоғозлар фонд биржаларида муомалада бўлмаса ва бозор котировкасига эга бўлмаса, у ҳолда аудитор бундай қимматли қоғозларни сотиб олишда вужудга келадиган хавф-хатарларни баҳолаши зарур. Бунда аудитор қимматли қоғозларнинг ҳақиқий сотиб олиш баҳосини уларнинг даромадлилигини таҳлил қилишда асос бўладиган муқобил курси билан қиёслаши зарур. Афсуски, бизнинг амалиётимизда даромадлиликни бундай таҳлил қилиш ўтказилмаяпти. Шунининг олган ҳолда, қимматли қоғозлар бозори ривожланган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш мумкин.

Бу қуйидагиларни кўзда тутати:

- солиқлар чегириб ташланганидан сўнг таққосланувчан, тасодифий, вақти-вақти билан ўзгариб турмайдиган даромад миқдори аниқланади. Бу миқдор битта акцияга ҳисоблаб чиқарилади;

- таққосланаётган корхоналар акциялари бозорининг ўртача фойдалилигига йўналтирилган фойда мультипликатори ҳисоблаб чиқарилади. Корхонада эмитентнинг молиявий ҳисоботи йўқ бўлса, бундай таҳлилни ўтказиш имкони бўлмайди. Аудитор бу ҳолда биржада котировка қилинмаган акцияларга инвестициялар қилиш ҳақида қарор нимага асосан қабул қилинганлиги, корхона раҳбарияти ва ички аудиторлик хизмати томонидан ҳисоботлар ва эмитентнинг ҳозирги ва келажакдаги молиявий ҳолати таҳлил қилинганлиги билан ҳам танишиши зарур.

Молиявий инвестициялар инфляция шароитида пул маблағлари қадрсизланишининг олдини олиш, қўшимча даромад олиш ва бошқа корхона фаолияти устидан назорат ўрнатиш мақсадида амалга оширилади.

Инвестицион фаолиятни маблағ билан таъминлаш ҳар хил маблағлар ҳисобига амалга оширилади: ўзига қарашли ва жалб этилган маблағлар, белгиланган тартибда чиқарилган қимматбаҳо қоғозлар, акциялар, облигациялар, депозит сертификатлари, опционлар, заёмлар ва бошқалар шулар жумласидандир.

1.2. Қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби ва аудитининг мақсади, вазифалари ва маълумот манбалари

Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобининг мақсади фойдаланувчиларни қисқа муддатли инвестициялар тўғрисидаги тўлиқ, ишонарли, ўз вақтида тузилган ахборотлар билан таъминлаш бўлиб ҳисобланади. Бундан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш мумкинки, хўжалик юритувчи субъектларда қисқа муддатли инвестициялар ҳисобининг мақсади қисқа муддатли инвестициялар бухгалтерия

хисобини тўғри, ўз вақтида ташкил этиш ҳамда у билан боғлиқ даромад ва харажатларни молиявий натижаларда тўғри акс эттириш ҳисобланади.

Бу мақсадга муваффақиятли эришиш учун қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби қуйидаги вазифаларни ҳал этиши керак:

- бухгалтерия ҳисоби счетларида қисқа муддатли инвестициялар тўғрисида тўлиқ ва ишончли маълумотларни шакллантириш;
- самарали бошқариш мақсадида қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби маълумотларини умумлаштириш;
- қисқа муддатли инвестициялар билан боғлиқ даромад ва харажатларини тўғри аниқлаш.

Бозор иқтисодиёти шароити қисқа муддатли инвестициялар бухгалтерия ҳисобига бўлган талабни бекиёс ошириб юборди. Бу вақтда

Бухгалтерия ҳисоби ахборотларидан фойдаланувчиларни шартли равишда уч гуруҳга ажратиш мумкин:

- корхонани бошқарувчилар;
- корхонанинг ташқарисида жойлашган ва унинг молиявий фаолиятидан бевосита манфаатдор бўлганлар;
- корхонага нисбатан билвосита молиявий қизиқиш билдирадиган шахс ва гуруҳлар.

Бошқарувчилар (management)- бошқарув фаолиятида назорат, қарор қабул қилишда ахборотга мухтождирлар. Масалан, маҳсулотларнинг сотиш баҳоси, харажатлар таркиби, яъни корхона томонидан сарфланаётган харажатлар турлари, жумладан хизмат кўрсатувчи хўжаликлар харажатлари тўғрисидаги ахборотлар шулар жумласига киради.

Корхона ташқарисидаги ахборот истеъмолчиларига хиссадорлар, кредиторлар, банклар ва бошқа бевосита манфаатдор гуруҳлар киради. Улар корхона олган фойда миқдори, амалга оширилган харажатлар ва молиявий мажбуриятларнинг бажарилиши ҳақида маълумотга эга бўлишга қизиқишади.

Учинчи гуруҳ ахборот истеъмолчиларига хар-хил жамоат ташкилотлари, ижтимоий фондлар, клублар аъзолари киради.

Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини юритишга алоқадор бўлган раҳбарлар, бухгалтерлар ва бошқа шахслар бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритишда бухгалтерия ҳисобининг қуйидаги асосий принципларига риоя қилишлари керак:

- бухгалтерия ҳисобини иккиёқламали ёзув усулида юритиш;
- давомийлик (узлуксизлик);
- ҳўжалик муомалалари, актив ва пассивларни пулда баҳолаш;
- ишончилилик;
- ҳисоблаш;
- олдиндан кўра билишлик (эҳтиёткорлик);
- шаклидан мазмунининг устиворлиги;
- кўрсаткичларни таққослаш;
- молиявий ҳисоботни ҳолислиги;
- ҳисобот даври даромад ва харажатларини мос келиши;
- актив ва мажбуриятларни ҳақиқий баҳолаш

Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини аудиторлик текширувидан ўтказишдан асосий мақсад қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини ташкил этишнинг амалдаги меъёрий ҳужжатларга мувофиқлигини аниқлаш ҳамда қисқа муддатли инвестицияларни молиявий ҳисоботларда ҳаққоний акс этирилганлигини тасдиқлашдан иборат

Қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби ва у билан боғлиқ муомалаларни аудиторлик текширувидан ўтказишнинг мақсади қуйидагиларни аниқлашдан иборат:

тўлиқлик – барча муомалаларнинг бухгалтерия ҳисобида акс этирилганлиги, ҳисобга олинмай қолган ҳисоб-китоблар йўқлиги;

мавжудлик – баланс тузиш қисқа муддатли инвестицияларнинг мавжудлиги ва уларнинг ҳолати;

ҳуқуқ ва мажбуриятлар — қисқа муддатли инвестицияларга доир муомала суммаларининг қонунийлиги ва тўғрилиги учта (шаклан, қонунийлик ва ҳаққонийлик) мезонларидан келиб чиққан ҳолда;

баҳолашлар — қисқа муддатли инвестицияларнинг меъёрий ҳужжатларга мувофиқ равишда баҳоланганлиги;

аниқлиги — қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини маълумотларининг синтетик ва аналитик ҳисоб регистрларидаги маълумотларга мослиги;

ҳисоб даврининг чекланганлиги — қисқа муддатли инвестициялар қачон вужудга келган бўлса, айнан мана шу ҳисоб даврида акс эттирилганлиги;

тақдим этиш ва баён қилиш — қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини барчаси ҳисоб ва ҳисоботга оид меъёрий ҳужжатларга мувофиқ баён қилинган, туркумланган ва тақдим қилинганлиги.

Қўйилган мақсадга эришиш учун аудиторлик текширувида қуйидаги вазифалар ҳал этилиши лозим.

Аудитор текширув чоғида ҳисобот кўрсаткичларида жиддий ҳатолар йўқлигига етарли даражада ишонч ҳосил қилиши лозим. Далил-исботларни тўплаш учун ҳар хил манбалардан шаклланадиган ахборот базасидан фойдаланилади. Аудитор текширувни бошлашдан олдин хизмат кўрсатувчи хўжаликлар ҳисоб-китобларини текшириш учун зарур бўлган **меъёрий ҳужжатлар пакети, синтетик ва аналитик ҳисоб регистрлари ва бошланғич ҳужжатларни** комплектлайди.

Қисқа муддатли инвестициялар бўйича муомалаларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш ва солиққа тортиш бўйича белгиланган қоидаларни тартибга солувчи **Меъёрий ҳужжатлар пакети** аудитор томонидан мижоз-корхона фаолиятининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда шакллантирилади.

**Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини аудитида ҳал
этиладиган вазифалар**

Аудиторнинг вазифалари	Текшириладиган масалалар
1. Қисқа муддатли инвестицияларни ҳисобга олиш ва назорат қилишнинг ҳолатини текшириш.	Корхона активларини молиявий қўйилмалар қаторига олиб боришнинг тўғрилиги. Муомалаларни ҳужжатлаштиришни текшириш. Молиявий қўйилмаларни баҳолашнинг тўғрилиги. Молиявий қўйилмаларни инвентаризация қилиш. Бухгалтерия ҳисоботи кўрсаткичларининг синтетик ва аналитик ҳисоб маълумотларига мослиги.
2. Қисқа муддатли инвестициялар ҳаракатини бухгалтерия ҳи-собида акс эттиришга доир муомалалар синтетик ҳисобининг тўлиқлиги ва тўғрилиги ҳамда солиқ қонунчилигига риоя қилинишини текшириш	Молиявий қўйилмалар кирими ва ҳисобдан чиқарилишини синтетик ҳисоб регистрларида акс эттириш. Қимматли қоғозлар аналитик ҳисобини ташкил этиш. Молиявий қўйилмаларни ҳисобдан чиқаришга доир муомалалар бўйича солиқ қонунчилигига риоя қилиниши. Қимматли қоғозлар қадрсизланишининг олдини олиш мақсадида резерв ташкил этишга доир муомалаларни акс эттириш. Қарз шартномаси бўйича берилган маблағлар ҳисоби.
3. Қисқа муддатли инвестицияларга доир даромадларнинг тўлиқ акс эттирилиши ва уларнинг солиққа тортилишини текшириш	Ҳисобланган даромадларни акс эттириш. Ушбу муомалаларни солиққа тортишнинг тўғрилигини текшириш.

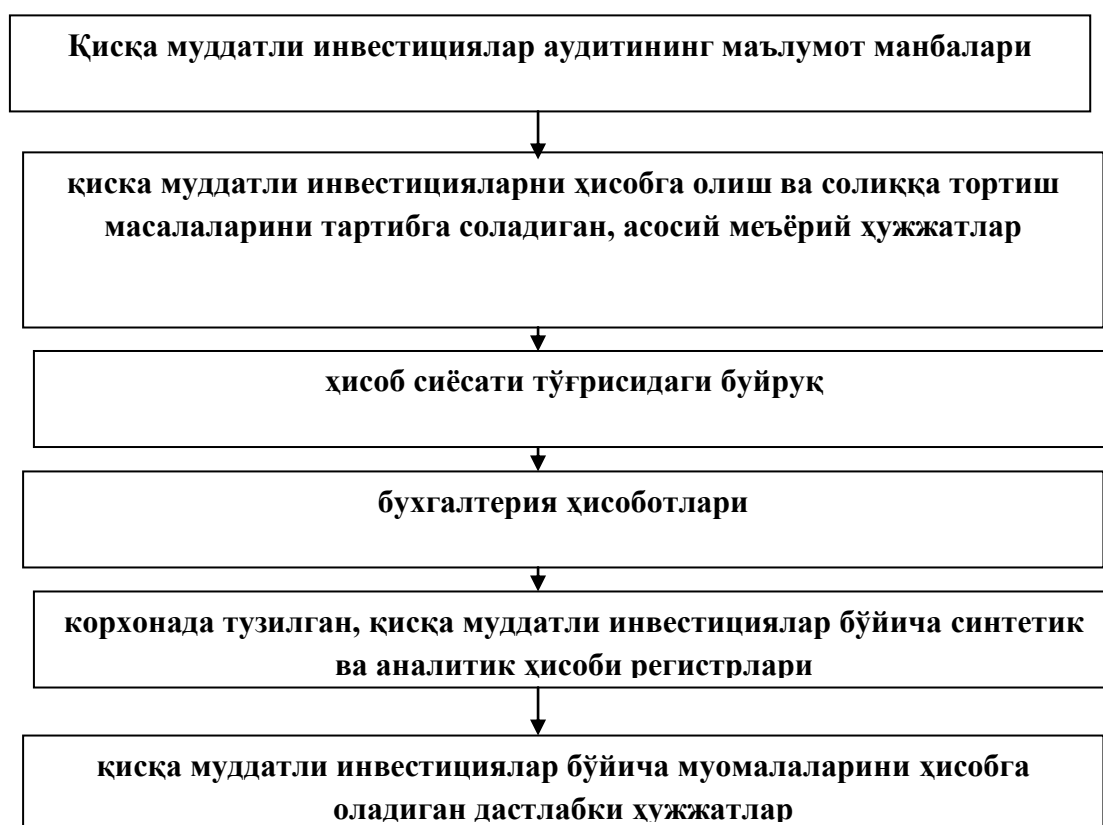
Қўйилган вазифаларни ҳал этишга эришиш учун ҳар хил усуллар ва ахборот манбаларидан фойдаланиб, исбот-далилларга эга бўлиш зарур.

Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини аудиторлик текширувдан ўтказишда фойдаланиладиган манбалар бухгалтерлик ҳисоботининг корхонада қабул қилинган ташкилий шаклига ҳам боғлиқ. Булар ҳисобни кўлда юритиш шароитида: журнал-ордерлар, ведомостлар, карточкалар: автоматлаштирилган ҳисоб шароитида эса компьютер дастурлари, машинаграммларидир. Лекин шуни унутмаслик керакки, ҳисобнинг ҳар қандай шакли шароитида ҳам хизмат кўрсатувчи хўжаликларга оид муомалаларни ҳисобга олувчи дастлабки ҳужжатлар (иш ҳақи ҳисоблаш

ведомости, асосий воситаларга амортизация ҳисоблаш ведомости, хом ашё ёки материалларни сарфланганлигини билдирувчи ички хўжалик накладнойлари)билан расмийлаштирилиши лозим. Ушбу дастлабки ҳужжатлар унификацияланган идоралараро шаклларига мос келиши лозим.

Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини текшириш чоғида аудитор қуйидаги маълумот манбаларидан фойдаланади:

* қисқа муддатли инвестицияларни ҳисобга олиш ва солиққа тортиш масалаларини тартибга соладиган, асосий меъёрий ҳужжатлар;

3- чизма. Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар аудитининг маълумот манбалари

*ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруқ;

* бухгалтерия ҳисоботлари;

*корхонада тузилган, қисқа муддатли инвестициялар бўйича синтетик ва аналитик ҳисоби регистрлари;

*қисқа муддатли инвестициялар бўйича муомалаларини ҳисобга

оладиган дастлабки ҳужжатлар.

*бухгалтерия ҳисобининг счётлари: 0600 «Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар», 5800 «Қисқа муддатли инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар», 4800 «Турли дебиторларнинг қарзларини ҳисобга олувчи счётлар», 5100 «Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағларини ҳисобга олувчи счёт», 5000 «Кассадаги пул маблағларини ҳисобга олувчи счёт», 5200 «Чет эл валюталаридаги пул маблағларини ҳисобга олувчи счёт» ва бошқа счёт гуруҳлари бўйича ҳисоб регистрлари (журнал - ордерлар, Бош китоб ва бошқалар).

Аудитор қимматли қоғозларга қилинган инвестицияларни бухгалтерия ҳисобини 21-сонли «Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётларининг режаси» бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартига асосан ифодалайди ва қимматли қоғозларни қийматини аввалам бор сотиб олиш қийматида ва сотиш давригача уларни нархини номинал нархгача етказилганлигига ишонч ҳосил қилиши керак. Шунингдек, счётлардаги қимматли қоғозлар қийматини ўзгариш мезонларини аниқлаб олиш зарур бўлади. Булардан ташқари, молиявий инвестициялар 0610, 5810 – «Қимматли қоғозлар» номли счётларда тўғри акс этилганлигини текширади, қисқа муддатли ва узоқ муддатли молиявий инвестициялар тўғри таснифланиши ва улар бўйича алоҳида ҳисоб юритилаётганлигини аниқлайди. Молиявий инвестициялар бухгалтерия ҳисобининг регистрлари маълумотлари асосида уларнинг таркиби аниқланади ва тўғри баҳоланганлиги таҳлил қилинади, ҳисоб регистрлари маълумотлари дастлабки ҳужжатлар маълумотлари билан солиштирилади, ҳужжатлар мавжудлиги ва тўғри расмийлаштирилганлиги текширилади. Корхонада албатта молиявий инвестицияларни рўйхатга олиш дафтари юритилиши лозим.

Операциялар миқдори кўп бўлган тақдирда, аудитор молиявий инвестициялар тўғри кириш қилинганлиги ва улар ҳисобда акс этилганлигини танлаб олиб текширади. Бунда молиявий инвестициялар

ҳисобга сотиб олинган нархлари бўйича қабул қилиниши, сотиб олиш ва уларнинг номинал қиймати бўйича фарқлар қимматли қоғозларнинг амал қилиш муддати давомида ҳисобдан чиқарилишини унутмаслик керак.

Корхонанинг ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруғи бўйича аудитор қуйидагилар билан танишиши мумкин:

- бошқа корхоналарнинг устав капиталида иштирок этишдан олинган даромадларни оддий ёки операцион фаолиятдан олинган даромадлар каторида тан олиш;

- молиявий инвестицияларни акс эттириш учун фойдаланиладиган ишчи счётлар режаси;

- қўлланиладиган бухгалтерия ҳисоби шакли ва корхона бухгалтериясида тузиладиган ҳисоб регистрлари рўйхати;

- молиявий инвестицияларни ҳисобга олиш билан боғлиқ дастлабки ҳужжатларнинг айланиши (ҳужжатларнинг айланиш графиги) билан;

- корхонанинг молиявий инвестициялари, қарз шартномаларини расмийлаштирилишга рухсат этилган шахслар рўйхати; молиявий инвестицияларни ҳисобга олиш учун корхона томонидан ишлаб чиқилган ва тасдиқланган дастлабки ҳужжатлар шакллари.

Бухгалтерия ҳисобининг ягона журнал-ордер шаклидан фойдаланадиган корхоналарда журнал-ордерлар қўлланилиб, уларда ҳисобга қабул қилинган дастлабки ҳужжатлардаги ахборотлар тўпланади ва муомалалар акс эттирилади.

Молиявий инвестицияларни ҳисобга олишда компьютер дастурларидан фойдаланилганда счётлар бўйича дебет ва кредит оборотларининг босмадан чиқарилган ёзма нусхасининг маълумоти тузилади.

Молиявий инвестицияларнинг аналитик ҳисоб регистри сифатида «Қимматли қоғозларни ҳисобга олиш дафтари» тавсия этилади.

Қимматли қоғозлар бўйича муомалалар аудити қуйидаги ҳужжатларга асосан амалга оширилади: таъсис шартномаси (бошқа

корхоналар устав капиталига инвестициялар қилишда), қимматли қоғозлар олди-сотти шартномаси, қарз шартномаси, депозит жамғарма учун шартнома, қимматли қоғозларни гаровга қўйиш шартномаси, оддий ширкат шартномаси (ҳамкорликдаги фаолият шартномаси) ва бошқалар.

Даромадлиликни таҳлил қилиш корхонанинг узоқ келажакдаги даромадлилигини, солиқларни тўлашда олдинги ва кейинги капиталга тўғри келадиган даромадларни тавсифлайдиган асосий кўрсаткичларни кўриб чиқишни назарда тутди. Инфляция ва ўз-ўзини молиялаштириш имкониятлари ўсишининг таъсири баҳоланади. Тўловга лаёқатлиликни таҳлил қилиш корхона қисқа муддатли ва узоқ муддатли қарзлари таркибини, кредитор қарзларни ўрганиб чиқиш, ўз айланма маблағларининг таркиби ва манбаларининг қўшимча ўсишини ўрганишдан иборат. Корхона жами қарзларининг ўз капиталига нисбати динамикаси яъни капитал структураси коэффицентлари; пул маблағлари ва бошқа жорий активларнинг жорий мажбуриятларига нисбати, яъни тез ва мутлоқ ликвидлик коэффицентлари аниқланади ва баҳоланади.

Пул маблағлари билан таъминланганлик корхонанинг барча эҳтиёжларини ўз маблағлари билан қондира олиш имконини билдиради. Бундай имкониятни баҳолаш бир неча йиллардаги нақд пуллар ҳаракати режасини ва ҳисоботини шунингдек, капитал инвестицияларга бўлган эҳтиёжни ва бошқаларни таҳлил қилиш йўли билан амалга оширилади.

Кўриниб турибдики, ўз қимматли қоғозларини биржага чиқариш ҳақида қарор қабул қилган корхона бозорда яхши шароитларга шунингдек, яқин келажакдаги ривожлантиришнинг аниқ стратегияси, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг замонавий технологияси, ишлаб чиқариш ва менежментнинг юқори савияда ташкил этилишига эга бўлиши лозим.

Аниқланган хатолар аудиторлик ҳисоботида тафсилотлари билан акс эттирилиши лозим. Зарур ҳолларда аудитор қарама-қарши текширув ўтказиши ҳам мумкин.

2-боб. Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини ташкил этиш

2.1.Қисқа муддатли инвестицияларни баҳолаш

Молиявий инвестицияларни харид қилиш чоғида улар харид қиймати бўйича баҳоланади ва бу қийматга брокерлар хизмати учун тўланган ҳақ, банк хизмати учун тўловлар, божлар ва бошқа харажатлар киритилади.

Агар инвестиция акцияларни эмиссия қилиш ёки бошқа қимматли қоғозлар чиқариш йўли билан тўлалигича ёки қисман олинаётган бўлса, у ҳолда харид қиймати чиқарилган қимматли қоғозларнинг жорий қийматига тенг бўлади, яъни қимматли қоғозларнинг номинал қийматига тенг бўлмайди. Агар инвестиция бошқа активга алмаштириб тўла ёки қисман олинган бўлса, у ҳолда инвестиция қиймати топширилган активнинг жорий қийматига қараб аниқланади.

Молиявий инвестицияларни олинган пайтгача бўлган давр учун фоизлар улуши, ҳисобланган дивидендларни ўз ичига олган харид қиймати бўйича харид қилиш харидор томонидан сотувчига тўланган фоизлар миқдорини чиқариб ташлаб, харид қиймати бўйича ҳисобга олинади.

Инвестицияларнинг харид қиймати билан қарзга берилган қимматли қоғозларни тўлаш қиймати ўртасидаги тафовут (дисконт ёки харид қилиш чоғида мукофот тарзида берилган маблағ) инвестор томонидан инвестициялар бўйича доимий даромад бўлиши учун харид қилинган пайтдан бошлаб қарз тўланган пайтгача ҳисобдан ўчирилади.

Қисқа муддатли (жорий) активлар сифатида тасниф қилинган инвестициялар бухгалтерия балансида:

- * Бозор қиймати;
- * Харид қиймати
- * Эмиссия қиймати
- * Баланс қиймати
- * Бекор қилиш қиймати
- * Гаров қиймати
- * Истемол қиймати.

Бозор (курс бўйича) қиймати - қимматли қоғознинг пул ифодасидаги ёки тегишли эквивалентлардаги (фоизда номиналга нисбатан) қиймати. Бу қиймат бўйича қимматли қоғоз маълум бир белгиланган вақт оралиғида очик бозорда сотиб олувчи тўлашга рози бўлган, сотувчи эса шу нархга сотишга рози бўлган нархни билдиради, бунда сотиб олувчи ҳам, сотувчи ҳам мазкур битимнинг аҳамиятли томонлари бўйича етарли маълумотга эга бўладилар.

Номинал қиймат - қимматли қоғоз бланкида кўрсатилган қиймат ва қимматли қоғозларнинг бозордаги айланувига аҳамиятли ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди. Бу қиймат фақат маълумот сифатида капитал улуши ёки қарзни миқдорини кўрсатади.

Эмиссия қиймат – бу қиймат бўйича қимматли қоғоз бирламчи бозорда сотилади. Номинал ва эмиссион қийматлар орасидаги фарқ қимматли қоғозларни тарқатувчи дилер фирмаларининг хизматлари билан боғлиқ. Дилерлар қимматли қоғозларни эмитентдан номинал қиймати бўйича сотиб оладилар ва инвесторлар орасида эмиссион қиймат бўйича сотадилар.

Баланс қиймати - бу қимматли қоғозни харид қилишда сарф қилинган ҳақиқий харажатлар қиймати. Бу қиймат молиявий ҳисобот ҳужжатлари асосида аниқланади.

Бекор қилиш (ликвидация) қиймати – битта қимматли қоғозга тўғри келадиган реал (мавжуд) мулкни ҳақиқий сотув нархидаги қисмининг қиймати.

Гаров қиймати - бу қимматли қоғозларнинг қарз ва кредитлар олинганда гаров сифатида ҳисобга олинадиган қиймати. Гаров қиймати деб, асосан қимматли қоғоз гаровга берилиши мумкин бўлган кредитнинг максимал суммасига айтилади.

Истеъмол қиймати – бу курс қийматининг ортиши натижасида келтирилган фойда.

Агар қисқа муддатли молиявий инвестициялар харид ва бозор қийматларидан энг кам баҳоланиш бўйича ҳисобга олинган бўлса, балансдаги қиймати умуман барча инвестициялар қиймати асосида ёки инвестициялар турлари бўйича ёхуд алоҳида инвестициялар асосида аниқланади.

Қисқа муддатли инвестициялар бозор қийматининг ўзгаришидан келадиган даромад ёки зарар шу даромад ёки зарар содир бўлган ҳисобот даврида тан олинади

Қисқа муддатли (жорий) инвестицияларни бозор қиймати бўйича ҳисобга олувчи хўжалик юритувчи субъект ҳисоб сиёсатида инвестициялар баланс қийматининг камайиши ёки кўпайишини қуйидагича акс эттиради:

1. Даромад ёки харажат сифатида;
2. Қуйидагиларга мувофиқ равишда:

Узоқ муддатли молиявий инвестицияларни қайта баҳолаш натижасида пайдо бўлган қўшимча баҳолаш миқдори ўз сармоясига қайта баҳолашдан келган даромад сифатида қўшилади. Молиявий инвестициялар қиймати камайган тақдирда камайтириш ўз сармоясида акс эттирилган ўша инвестицияларни баҳолаш қиймати ҳисобидан амалга оширилади. Агар молиявий инвестициялар қийматини камайтириш миқдори қайта баҳолашдан олинган даромад миқдоридан кўп бўлса, бу тафовут харажат сифатида ҳисобга олиниши лозим. Қиймати пасайтирилган инвестицияларни қўшимча баҳолаш миқдори шу инвестициялардан келган зарар қоплангандан сўнг ўз сармояси кўпайишига киритилади.

Инвестицияларни сотиш чоғида сотишдан тушган маблағ билан баланс қиймати ўртасидаги тафовут харажатлар (брокер ёки дилер хизмати ҳақи) чиқариб ташлангандан сўнг даромад ёки харажат сифатида эътироф этилади.

Агар қисқа муддатли молиявий инвестициялар балансда харид қиймати ёки бозор қийматидан иборат икки қийматнинг энг ками бўйича

ҳисобга олинган бўлса, уларни сотиш чоғида даромад ёки зарар сотиш нархи билан харид нархи ўртасида тафовут сифатида аниқланади.

Агар инвестиция илгари қайта баҳоланган ёки бозор қиймати бўйича ҳисобга олинган, баланс қиймати эса қўшимча баҳолаш қийматини ҳисобга олган ҳолда кўпайтирилган бўлса, хўжалик юритувчи субъект ҳисоб сиёсатини тасдиқлаши ёки қўшимча баҳолашдан келадиган миқдорни даромадни кредитлаши ёхуд уни тақсимланмаган фойда ҳисобига ўтказиши лозим. Бу ҳисоб сиёсати "Доимий асосдаги молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот" деб юритилган 3-сон БҲМСга мувофиқ қўлланилиши керак.

Узоқ муддатли молиявий инвестицияларни қисқа муддатли (жорий) инвестицияларга ўтказиш икки қийматдан энг ками бўйича: харид қиймати билан баланс қийматининг энг ками бўйича, агар қисқа муддатли молиявий инвестициялар икки қийматнинг энг ками бўйича ҳисобга олинадиган бўлса: харид қиймати билан бозор қийматининг энг ками бўйича амалга оширилади.

Узоқ муддатли молиявий инвестициялар илгари қайта баҳоланган бўлса, уларни қисқа муддатли (жорий) инвестициялар тоифасига ўтказиш чоғида ва бу қисқа муддатли (жорий) молиявий инвестициялар бозор қиймати бўйича ҳисобга олинган бўлса, қайта баҳолаш қиймати баланс қийматидан чиқариб ташланиши керак.

Агар қисқа муддатли инвестициялар бозор қийматидаги ўзгариш даромадга киритиладиган бўлса, қўшимча баҳолашнинг қолган ҳар қандай миқдори даромадга ўтказилиши керак.

Қисқа муддатли молиявий инвестицияларни узоқ муддатли молиявий инвестициялар тоифасига ўтказиш харид қилиш қиймати ва бозор қийматидан энг ками бўйича ёки агар инвестиция илгари шу қиймат бўйича ҳисобга олинган бўлса, бозор қиймати бўйича амалга оширилади.

Қисқа муддатли инвестиция муомалаларидан келадиган молиявий натижаларга қуйидагилар киритилади:

1. Молиявий инвестициялар бўйича қуйидаги кўринишдаги даромадлар ва харажатлар:

- Узоқ муддатли ва жорий инвестициялар бўйича фоизлар, роялти, дивидендлар ва ижара ҳақлари;

2. Қисқа муддатли молиявий инвестицияларни сотишдан келадиган даромадлар ва зарарлар;

3. Бозор қиймати бўйича ҳисобга олинган қисқа муддатли (жорий) молиявий инвестициялар бўйича амалга ошмаган даромадлар ва зарарлар, мазкур сиёсат 20-бандга мувофиқ тасдиқланган бўлса;

4. Харид қиймати ва бозор қиймати каби икки қийматнинг энг ками бўйича баҳоланган қисқа муддатли молиявий инвестиция бериш учун талаб қилинадиган, бозор қийматининг камайтирилиши ва бундай камайтиришни қайтадан тиклаш;

Молиявий ҳисоботларда қуйидагилар очиб берилиши лозим:

1. Ҳисоб сиёсати, бу сиёсат қуйидагиларни аниқлаш ва акс эттириш учун очиб берилади:

а. Молиявий инвестицияларнинг баланс қийматини аниқлаш;

б. Бозор қиймати бўйича ҳисобга олинган қисқа муддатли (жорий) молиявий инвестицияларнинг бозор қийматидаги ўзгаришларни акс эттириш;

в. Қайта баҳоланган молиявий инвестицияларни сотиш чоғида қўшимча баҳолаш қийматини акс эттириш;

2. Қуйидаги кўринишда олинган даромадга киритилган катта миқдордаги суммалар:

а. Узоқ муддатли ва қисқа муддатли (жорий) молиявий инвестициялар бўйича фоизлар, роялти, дивидендлар ва ижара ҳақлари;

б. Қисқа муддатли молиявий инвестицияларни сотиш чоғида олинган даромадлар ва кўрилган зарарлар;

в. Бундай молиявий инвестициялар қийматидаги ўзгаришлар;

3. Амалга оширилаётган инвестицияларнинг бозор қиймати, агар улар балансда бозор қиймати бўйича ҳисобга олинмаган бўлса;

4. Кўчмас мулкка молиявий инвестицияларнинг жорий қиймати, агар улар узоқ муддатли инвестиция сифатида ҳисобга олинса ва жорий қиймати бўйича кўрсатилмаса;

5. Инвестицияларга муҳим чеклашлар ёки инвестицияни амалга оширишдан олинган даромад ва пулни ўтказиш;

6. Қайта баҳолаш қиймати бўйича ҳисобга олинган узоқ муддатли инвестициялар учун:

а. Қайта баҳолаш қайси вақтларда ўтказилишини аниқлаш сиёсати;

б. Сўнгги марта қайта баҳоланган сана;

в. Қайта баҳолаш асоси ва четдан мулкни баҳоловчини жалб этиш факти;

7. Шу даврда қўшимча баҳолаш қийматидаги ўзгаришлар ҳамда бу ўзгаришларнинг қандай тусдалиги;

8. Асосий фаолияти инвестиция фаолиятдан иборат бўлган хўжалик юритувчи субъектлар учун инвестиция мажмуини таҳлил этиш.

2.2.Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини ташкил этишнинг амалдаги ҳолати

Молиявий қўйилма бу корхонанинг қимматли қоғозларни сотиб олиш учун қилган харажатлари, яъни пул маблағларини қўшма корхоналар, акционер жамиятлари, ширкатларнинг асосий воситалари, номоддий ва бошқа активларига қўшиш шунингдек бошқа корхона ва ташкилотларга қарз бериш тарзида берилган дебитор қарзлардир.

Муддатига қараб молиявий қўйилмалар қисқа муддатли (бир йилгача муддатга қўйилган) ва узоқ муддатли (бир йилдан ортиқ муддатга қўйилган) бўлади. Бундан ташқари, молиявий қўйилмаларни у ёки бу категорияга ўтказиш қимматли қоғозларни сотиб олиш мақсадига боғлиқ. Масалан, бир йил ичида ундан фойда олиш ва қайтадан сотиш мақсадида

сотиб олинган, қайтариш муддати бир йилдан ортиқ бўлган, акция ёки облигациялар қисқа муддатли қўйилмаларга киради.

Молиявий қўйилмалар содир бўлганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар бўлиб олинган акциялар, турли сертификатлар, облигациялар, амалга оширилган қўйилмалар суммасига берилган гувоҳномалар, қарз бериш бўйича шартномалар ҳисобланади. Корхонанинг амалга оширган қўйилмаларига бўлган ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлари олинмаган молиявий қўйилмалар маблағлари алоҳида ҳисобга олинади. Қимматли қоғозлар сотилганлигини тасдиқловчи ҳужжатларга облигациялар ва берилган қарзларни қайтарилганини тасдиқловчи олди – сотди далолатномаси, тўлов топшириқлари киради.

Қисқа муддатли молиявий қўйилмаларни ҳисобга олиш учун 5800 «Қисқа муддатли инвестициялар» счётидан фойдаланилади. Бу счёт актив бўлиб, дебет қолдиғи ой бошига қолган бир йилгача муддатга сотиб олинган қимматли қоғозлар ёки берилган қарзлар суммасини акс эттиради. Дебет обороти ҳисобот ойида сотиб олинган қимматли қоғозлар, берилган қисқа муддатли кредитлар ва депозитга берилган суммани кўрсатади. Кредит оборотида сотилган акциялар, қайтарилган облигациялар ёки заёмлар ва депозит суммалар акс эттирилади. Кўрсатиб ўтилган қўйилмалар ҳисоби қўйилмалар турлари бўйича қуйидаги счётларда юритилади:

5810 «Қимматли қоғозлар»

5830 «Берилган қисқа муддатли қарзлар»

5890 «Бошқа жорий инвестициялар»

Бу счётлар бўйича муомалалар ҳужжатлари узоқ муддатли молиявий қўйилмаларга ўхшаган, уларнинг аналитик ҳисобининг тузилиши ва юритилиши ҳам шундай.

Бошқа корхоналарга асосий воситаларни қўйиш йўли билан узоқ ва қисқа муддатли қўйилмалар қилинса, 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» счёти кредитланиб 0600 ва 5800 – счётларнинг тегишли счётлари

дебетланади, агар номоддий ва бошқа активлар қўйилма қилинса, 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счёти кредитланади. Акциялар сотиб олинса, бошқа корхоналарнинг устав капиталига молиявий қўйилмалар ўтказилса, 5110, 5210 – счётлари кредитланиб 0600 ва 5800 – счётларнинг тегишли счётлари дебетланади. Сотилган ёки қайтарилган ва ўтказиб берилган қимматли қоғозларнинг баланс қийматига 9220 – счёт дебетланиб 0600 ва 5800 – счётларнинг тегишли счётлари кредитланади. Депозит қўйилмалар ва берилган қарзларнинг қайтарилиши 5110 ва 5210 – счётларнинг дебети ва 0600 ва 5800– счётларнинг тегишли счётларини кредитида акс эттирилади.

Акциялар бўйича олинadиган дивидендлар ҳисобланганда 4840 «Олинadиган дивидендлар» счёти дебетланиб 9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» счёти кредитланади. Облигациялар бўйича фоизлар ҳисобланса, 4830 «Олинadиган фоизлар» счёти дебетланиб 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» счёти кредитланади. Ушбу дивиденд ва фоизлар олинса, 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» дебетланиб 4840 ва 4830 – счётлари кредитланади.

Мисоллар.

1. Корхона акционер жамиятидан ҳар бири 50000 сўм турадиган 5 дона акциялар сотиб олди

– 250000 сўм

Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 250000 сўм

К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счёти» – 250000 сўм

2. Акционер жамияти шўъба корхонадан ҳар бири 10000 сўмлик 50 дона акциялар сотиб олди. Сотиб олинган акциялар учун корхона қуйидагиларни ўтказди:

а) ердан фойдаланиш ҳуқуқи – 300000 сўм

б) ҳисоб – китоб счётидан пул маблағлари – 200000 сўм

Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 500000 сўм

К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» – 300000 сўм

К-т 5110 «ҳисоб – китоб счёти» – 200000 сўм

3. Корхона Ўзбек – Корейс қўшма корхонасига таъсис бадалини
 ўтказиб берди – 170000 сўм
 Д-т 0640 «Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга
 инвестициялар» - 170000 сўм
 К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счёти» – 170000 сўм

4. Корхона ўз филиалига бир йил муддатга фоизсиз қарз беради–
 100000 с

Д-т 5820 «Берилган қисқа муддатли қарзлар» – 100000 сўм

К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счёти» – 100000 сўм

Ушбу қарз қайтарилса, тескари проводка берилади:

Д-т 5110, К-т 5820.

Корхонанинг активидаги акционер жамиятларидан сотиб олинган
 акция ва облигациялари турли сабабларга кўра сотилиши мумкин:
 акциялар режадаги фойдани келтирмаслиги; акция ва облигацияларни
 фақат узок вақт ичида фойда олиш учун эмас, балки уларни кейинчалик
 сотиш йўли билан фойда олиш мақсадида сотиб олинishi.

Қимматли қоғозларни сотиш ва сотишдан олинган натижани аниклаш
 учун 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счётидан фойдаланилади.
 Бу счётга хўжалик муомалаларини тузиш номоддий активларни сотиш
 хисобига ухшаган.

Сотилган ёки қайтарилган (қопланган) қимматли қоғозларнинг баланс
 қийматига 9220 – счёти дебетланиб 0600 ва 5800 – счётларнинг тегишли
 счётлари кредитланади. Ушбу қийматликларни сотишдан фойда олинса,
 9220 – счёти дебетланиб 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан
 фойда» счёти кредитланади. Зарар қилинса – 9430 «Бошқа операцион
 харажатлар» счёти дебетланиб, 9220 – счёти кредитланади. Қимматли
 қоғозларни сотишдан олинган тушумга 5110 ёки 5210 – счёти дебетланиб
 9220 – счёти кредитланади.

Мисоллар.

1. Кейинчалик сотиш мақсадида фонд биржасидан 20 дона 200000 сўмлик акциялар сотиб олинди.

Д-т 5810 «Қимматли қоғозлар» – 200000 сўм

К-т 5110 «ҳисоб - китоб счёти» – 200000 сўм

2. Олдин сотиб олинган 20 дона ациялар фонд биржасида сотилди– 250000 сўм

Д-т 5110 «ҳисоб – китоб счёти»– 250000 сўм

К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»– 250000 сўм

3. Сотилган акцияларнинг баланс қиймати ҳисобдан чиқарилди– 200000 сўм

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»– 200000 сўм

К-т 5810 «Қимматли қоғозлар» – 200000 сўм

4. Ушбу муомалани акс эттиришдан бўлган молиявий натижа – 50000 сўм (250000– 200000)

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»– 50000 сўм

К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда»– 50000 сўм

Облигацияларни сотиб олишдан мақсад уларнинг номинал қийматига караб фоиз олиш, шунингдек қайтарилгандан сўнг облигацияларнинг номинал қийматини олишдир. Шу боисдан облигациянинг хақиқий қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқ шундай амортизацияланиши керакки, қайтарилиш (қопланиш) вақтида хақиқий қиймати облигациянинг номинал қийматига тенг бўлсин. Бунда икки вариант мавжуд:

- облигацияни номинал қийматидан ортиқ суммага сотиб олиниши. Бундай холларда облигациялар бўйича фоизлар сотиб олинган вақтда олинган даромад ҳисобидан уларнинг қийматлари орасидаги фарқини қисман ҳисобдан чиқариш йўли билан хақиқий қиймати номинал қийматига етказиб қўйилади;

- облигацияни номинал қийматидан кам суммага сотиб олиниши. Бундай холларда облигациядан фойдаланиш муддати ичида ундан

олинадиган фоиз даромадини кўпайтириш йўли билан облигацияни қайтариш муддатигача унинг сотиб олиш нархи номинал қийматига етказиб қўйилади.

Облигацияларни ҳақиқий сотиб олиш қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқи, уларнинг муомалада бўлиш муддати ичида бир текисда (хар ойда) хўжалик фаолиятининг натижасига ўтказиб борилади. Бунда икки вариант мавжуд:

- облигация номинал қийматидан ортиқ суммага сотиб олиниси. Бундай ҳолларда облигациянинг ҳақиқий қиймати хар ойда қийматлар орасидаги фарқини зарарга ўтказиш йўли билан номинал қийматига етказиб қўйилади;

- облигацияни номинал қийматидан кам суммага сотиб олиниси. Бундай ҳолларда облигацияни қайтариш муддати ичида фарқини бир қисмини хар ойда ҳисоблаб, фирманинг фойдасига ўтказиш йўли билан номинал қийматига етказиб қўйилади.

Қисқа муддатли облигациялар ва шунга ўхшаган қимматли қоғозлар бўйича фоиз суммасини пули олингунга қадар фойдага ўтказса бўлади. Узоқ муддатли облигациялар бўйича фоиз ҳисоблаш мумкин эмас, чунки моддийлаштирилмаган фойда ҳосил бўлади. Эҳтиёткорлик принципига биноан молиявий натижаларни акс эттиришда узоқ муддатли облигациялар муомалалари бўйича содир бўлган зарарларни Фойда ёки Зарарлар счётига ўтказиш мумкин, лекин ҳисоботда, бухгалтерия ҳисоби бўйича амалдаги Низом талаб қилганидек, бу демак, олинган фойда миқдорини бузиб кўрсатишдир.

Мисоллар.

1. Корхона номинал қиймати 230000 сўм бўлган 5 дона облигацияларни 250000 сўмга сотиб олди. Облигацияларни қайтариш муддати – 10 ой.

Облигацияларнинг ҳақиқий қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқ 20000 сўм (250000 - 230000). Бу фарқ сумма 10 ой ичида

қайтарилиши керак. Хар ойда ҳисобдан чиқариладиган сумма 2000 сўм (20000:10). Шу суммага хар ойда қуйидагича ёзув берилади:

Д-т 9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар»— 2000 сўм

К-т 5810 «Қимматли қоғозлар» — 2000 сўм

Шундай қилиб, облигацияни қайтариш муддатига бориб унинг ҳақиқий қиймати номинал қийматига етказилади.

2. Корхона номинал қиймати 250000 сўм бўлган 10 дона облигацияларни 230000 сўмга сотиб олди. Облигацияларни қайтариш муддати 10 ой. Бундай ҳолларда облигацияларнинг фарқ суммасига хар ойда қуйидагича ёзув берилади:

Д-т 5810 «Қимматли қоғозлар» — 2000 сўм

К-т 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан даромадлар»- 2000 сўм

Халқаро бухгалтерия ҳисоби андазаси концепцияларига биноан, бошқа активлар каби, инвестициялар ҳам фақат ўзларида мужассамланган фойдани корхона келажакда олишга етарли даражада ишончи бўлсагина бухгалтерия ҳисобида активлар таркибида ҳисобга олиши мумкин. Уларни сотиб олиши учун биргина қилинган харажатлар етарли эмас. Бу харажатлар келажакда иқтисодий наф келтириши тўғрисидаги ишончни тасдиқлаш зарур. Башарти бундай ишонч бўлмаса, қилинган сарфлар активлар эмас харажатлар деб ҳисобланади.

Маълумки, қимматли қоғозлар муомала жараёнида учта босқичдан ўтади. Булардан биринчиси, эмиссия босқичи бўлиб, унда қимматли қоғозлар бирламчи жойлаштирилади ва ўзининг биринчи эгаси (андеррайтор ёки инвестор) га ўтади. Иккинчи босқич деганда, уларнинг иккиламчи, яъни актив бозордаги ҳаракати тушунилади. Якуний - учинчи босқичда қимматли қоғозларнинг сўндирилиши (эмитент томонидан қайтариб олиниши) амалга оширилади. Ушбу муомала жараёнида қимматли қоғозлар ҳаракати фонд биржаларида амалга оширилиб, вақтга тескари мутаносиб (пропорционал) равишда номинал ва ҳақиқий (бозор)

нархлари ўзгаради. Ушбу ўзгариш иқтисодиётда бозор котиловкаси деб ҳам аталади.

Бошқарув самарадорлигини баҳолашда: ишлаб чиқариш ва молиявий муомалалар натижалари пухта таҳлил қилинади; корхона фаолиятини стратегик ва жорий режалаштиришнинг сифати; режаларнинг комплекслиги ва улар бажарилишининг сифати; ички бошқарув, молиявий, шунингдек ташқи назорат ҳам баҳоланади. Корхонанинг фирмалар билан қўшилиб кетиши, бошқа компанияларни ўзига қўшиб олиш, бошқа фирмаларни сотиб олиш ҳисобига кенгайиш имкониятлари кўриб чиқилади. Номоддий активлар, бошқарув, ташкилий ресурслар, фирманинг бозордаги амалий шухрати, сотиш шахобчаларини назорат қилиш ва шу кабилар алоҳида баҳоланади. Ҳисобни таҳлил қилишда ҳисоб юритиш сиёсати, асосий воситалар ва номоддий активларга амортизация ҳисоблашда қўлланиладиган методлар, моддий қийматликларни баҳолаш, даромадларни аниқлаш ва бошқалар умумий тарзда баҳоланади. Шунингдек, фирма молиявий аҳволини акс эттиришнинг тўлалиги кўриб чиқилади.

3 – боб. Қисқа муддатли инвестициялар аудитини ташкил этиш ва уни такомиллаштириш

3.1.Қисқа муддатли инвестициялар аудитини режалаштириш

Қисқа муддатли инвестициялар аудитини режалаштириш чоғида аудиторлик ташкилоти томонидан қўлланиладиган меъёрлар №3 «*Аудитни режалаштириш*» номли аудиторлик фаолиятининг миллий стандарти (АФМС) билан белгиланади. Юқорида таъкидланганидек, аудит режасини пухта тузмасдан сифатли аудиторлик текшируви ўтказиш мумкин эмас. Шу боисдан ушбу стандартга батафсилроқ тўхталиб ўтамиз. Амалда, аудитни режалаштириш жараёни аудиторлик ташкилоти билан хўжалик юритувчи субъект ўртасида шартнома тузилгунга қадар бошланади. Бу ҳолат кўп ҳолларда, агар мижоз билан шартнома тузилмаса, аудитни режалаштириш билан боғлиқ харажатлар қайси манбалар ҳисобидан маблағ билан таъминланиши тўғрисидаги саволни юзага келтиради. Кейинчалик шартнома тузилган ҳолда аудитни дастлабки режалаштиришга доир ишлар қиймати ўтказиладиган аудиторлик хизматининг умумий қийматига қўшилади, акс ҳолда у аудиторлик ташкилотининг маблағлари ҳисобидан амалга оширилиши лозим. Режалаштириш аудиторлик текширувини бошлангич босқичи бўлиб, аудиторлар режа тузулгунга қадар бевосита текширув жараёнини бошламасликлари лозим. Стандартга мувофиқ аудитни режалаштириш куйидаги босқичларга бўлинади:

- а) аудитни дастлабки режалаштириш;
- б) аудитнинг умумий режасини тайёрлаш ва тузиш;
- в) аудит дастурини тайёрлаш ва тузиш.

Ушбу стандарт ҳар қандай корхонани аудиторлик текширувидан ўтказишда ҳам аудит режасини, ҳам аудит дастурини тузишни талаб этади. Дарҳақиқат, йирик хўжалик юритувчи субъектнинг ҳисоботларини тасдиқлаш учун катта аудиторлик гуруҳи томонидан текширув ўтказилганида бундай кўп босқичли режалаштириш зарур. Бироқ, бизнинг

фикримизча, унчалик катта бўлмаган хўжалик муомалалари кам содир бўладиган, бир турдаги маҳсулот ишлаб чиқариш (иш, хизмат бажариш) билан шуғулланувчи микрофирмаларда аудит ўтказганида, бундай кенг камровли режа тузиш мақсадга мувофиқ эмас.

Агар аудиторлик ташкилотининг кўпчилик мижозлари кичик ва ўрта бизнес корхоналарига таалукли бўлса, у ҳолда унчалик катта бўлмаган тузатишлар киритилганида кўпчилик корхоналарни текшириш учун мос келадиган намунавий аудит режаси ишлаб чиқиш ва режалаштириш чоғида аудит дастурини батафсил тузишга махсус эътибор қаратиш зарур. Бундай намунавий режалар бир нечта бўлиб, улар бир-бирларидан турли бизнесга эга корхоналар учун фарқ қилишлари мумкин. Масалан, савдо корхоналари, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш корхоналари ва хоказо. Шунингдек аудитор қандайдир бошқа тамойиллар бўйича умумий намунавий режалар ҳам тузиши мумкин. Агар умумий аудит режаси сифатида намунавий режа танланса, у ҳолда режалаштириш чоғида асосий эътиборни аудит дастурини тузишга қаратиш зарур. Режалаштириш аудиторлик гуруҳи раҳбари томонидан аудит ўтказишнинг умумий тамойиллари каби, хусусий тамойилларига ҳам мувофиқ амалга оширилиши лозим. Улар:

- уйғунлик (комплекслик);
- узлуксизлик,
- мақбуллик.

Уйғунлик тамойили аудитнинг дастлабки режасини тузишдан тортиб, то умумий режаси ва дастурини тузгунга қадар бўлган барча босқичларнинг ўзаро боғлиқлиги ва мувофиқлигини таъминлашни назарда тутади.

Режалаштиришнинг **узлуксизлик тамойили** текширувда иштирок этадиган аудиторларга келишилган топшириқлар белгиланиши ва режалаштириш босқичларининг муддатлар ҳамда таркибий бўлинмалар бўйича боғлиқлигида ифодаланади.

Аудитни режалаштиришнинг **мақбуллик тамойили** шундан иборатки, режалаштириш чоғида аудиторлик ташкилоти ўзи белгилаган мезонлар асосида аудитнинг умумий режаси ва дастуридан мақбулини танлаш имкониятига эга бўлиши зарур.

Аудиторлик текшируви узок вақт давом этганида, аудитор мижознинг молия - хўжалик фаолиятидаги ва қонунчиликдаги ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда режа ва дастурга зарур тузатишлар киритиши мумкин.

Аудитнинг умумий режаси: мижоз фаолияти билан танишиш, дастлабки режалаштириш, текшириладиган хўжалик юритувчи субъектнинг ички назорат тизимини баҳолаш, танлаш ҳажми ва жиддийлик даражасини аниқлаш, аудит дастурини тайёрлаш, аудитни бевосита ўтказиш жараёни (дастурни бажариш), бажарилган ишлар натижаларини таҳлил қилиш, барча оралик ва умумий ҳужжатларни тайёрлаш, текширув натижаларини мижозга тақдим этиш ва ҳоказоларни ўз ичига олган ҳолда аудит ўтказишнинг барча босқичларини акс эттириши лозим.

Стандартда кўрсатилишича, аудитор умумий режада аудит ўтказиш муддатлари ва аудит ўтказиш графигини тузишни, аудиторлик ҳисоботи (хўжалик юритувчи субъект раҳбариятига ёзма ахборот) ва аудиторлик хулосаси тузишни назарда тутиши лозим. Режалаштириш чоғида аудитор қуйидагиларни ҳисобга олиши зарур:

- келгуси даврдаги вақт сарфи ҳисоб-китоби (такрорий аудит ўтказиш ҳолларида) ва ҳақиқий меҳнат харажатлари;
- муҳимлик даражаси;
- аудиторлик гуруҳини тузиш, аудит ўтказишга жалб қилинадиган аудиторлар сони ва малакаси;
- аудиторларни, уларнинг малакавий даражалари ва лавозимларига мувофиқ аудит ўтказиладиган муайян участкаларга тақсимлаш;
- аудиторлик гуруҳининг барча аъзоларига йўл - йўриқ кўрсатиш, уларни мижознинг молия-хўжалик фаолияти билан таништириш ;

- аудиторлик гуруҳи раҳбарининг режа бажарилиши ва ёрдамчи аудиторлар ишлари сифати устидан назорат ўрнатиши;
- аудиторлик амалларини бажариш билан боғлиқ услубий масалаларни тушунтириш.

Аудиторлик текширувини амалга ошириш чоғида кўп ҳолларда мижоз фаолиятини 100% тўлиқ текшириш мумкин бўлмайди. Шу боисдан режада *аудиторлик танлаш* қай тарзда амалга оширилишини кўрсатиш зарур

Аудит умумий режаси ва дастурининг айрим бўлимларини хўжалик юритувчи субъект раҳбарияти билан келишиш кўзда тутилган бўлиб, бунда аудиторлик ташкилоти аудит услублари ва усуллари танлашда мустақил бўлиб қоладилар. Кўп ҳолларда бундай келишиш, мижоз фаолиятининг айрим участкаларини батафсилроқ таҳлил этиш билан боғлиқ масалаларни режалаштириш босқичида кўзда тутиш, аудиторнинг текширув чоғидаги ҳатти - ҳаракатлари мижоз-корхона раҳбарияти учун тушунарли бўлиши, шунингдек аудиторнинг иш жадвалига мувофиқ талаб қилинадиган ҳужжатлар мижоз томонидан тезкорлик билан тақдим қилиниши ва текширувнинг у ёки бу босқичида зарур бўладиган молиявий хизмат ходимларини ишдан озод этиш учун мақсадга мувофиқдир.

Стандартга мувофиқ *аудитнинг умумий режаси* тузилганидан сўнг *аудит дастури* тузилиб, унда барча аудиторлик амалларининг батафсил рўйхати баён қилиниши зарур. Дастур аудиторлар учун батафсил йўриқнома бўлиб, унда текширилиши лозим бўлган бухгалтерлик ҳисобининг барча бўлимларини текшириш, шунингдек ички назорат тизимини таҳлил қилиш бўйича уларнинг барча ҳатти-ҳаракатлари акс эттирилган бўлиши лозим. Аудит дастурини тузиш юзаки бажарилмаслиги лозим, чунки у аудиторлар ишидаги таъсирчан назорат дастаги бўлиб хизмат қилади, дастурнинг ҳар бир бўлими бўйича аудитор хулосалари эса аудиторлик ҳисоботи ва аудиторлик хулосасини тузиш учун асос бўлиб хизмат қилиши лозим.

**Корхонада аудиторлик текшируви ўтказиш
намунавий умумий режаси**

Аудитнинг умумий режаси

Текшириладиган ташкилот

Аудит даври киши-соатлар миқдори

Аудиторлик гуруҳининг раҳбари

Аудиторлик гуруҳининг таркиби

Режалаштирилган аудиторлик rischi

Режалаштирилган жиддийлик даражаси

№	Режалаштирилган ишлар турлари	Ўтказиш даври	Бажа- рувчи	Эслат ма
1	Мижоз фаолияти билан танишиш			
2	Ички назорат тизимини баҳолаш			
3	Аудиторлик далиллар			
4	Жиддийлик ва риск даражасини аниқлаш			
5	Аудиторлик танлаш			
6	Аудит дастури			
7	Аудитни бевосита ўтказиш жараёни (дастурни бажариш)			
8	Бажарилган ишлар натижаларини таҳлил қилиш, барча оралиқ ва умумий ҳужжатларни тайёрлаш			
9	Текширув натижаларини мижозга тақдим этиш ва ҳ.к.			

Аудиторлик ташкилоти номидан

аудиторлик хулосасини имзолаш ҳуқуқига эга раҳбар

Аудиторлик гуруҳининг раҳбари

№3-«Аудитни режалаштириш»номли АФМС, №14-«Аудиторлик танлаш», №9-«Жиддийлик ва аудиторлик rischi», №6-«Аудитни ҳужжатлаштириш» ва аудиторлик текширувини амалга оширишни тартибга соладиган бошқа стандартлар билан ўзаро чамбарчас бўғлиқ. Шундай қилиб, бошқа стандартлардаги талабларни ўрганмасдан ва изчил бажармасдан, ушбу стандарт талабларини бажариш мумкин эмас.

ҚИСКА МУДДАТЛИ ИНВЕСТИЦИЯЛАР АУДИТИНИНГ ДАСТУРИ

Текширилаётган ташкилот: «Файз» ОАЖ ХК

Аудит даври 1.03 – 25.03. 2008 й.

Киши-соатлар сони: 3

Аудиторлик гуруҳи раҳбари: Абдуллаев О.К.

Аудиторлик гуруҳи таркиби: Ахмедов К., Эргашев И.

Режалаштирилаётган аудиторлик хатари - 2%

Режалаштирилаётган жиддийлик даражаси – 5%

N	Аудит бўлимлари бўйича аудиторлик тадбирлари рўйхати	Ўтказиш даври	Бажарувчи	Аудиторнинг г иш хужжатлари	Изоҳлар
1	Қиска муддатли инвестицияларни ҳисобга олиш ва назорат қилишнинг ҳолатини текшириш	10.03- 11.03	Ахмедов К		
1.1	Корхона активларини молиявий қўйилмалар қаторига олиб боришнинг тўғрилигини текшириш.				
1.2	Муомалаларни ҳужжатлаштиришни текшириш				
1.3	Молиявий қўйилмаларни инвентаризация қилиш				
1.4	Бухгалтерия ҳисоботи кўрсаткичларининг синтетик ва аналитик ҳисоб маълумотлари билан солиштириш				
2	Қиска муддатли инвестициялар ҳаракатини бухгалтерия ҳисобида акс эттиришга доир муомалалар синтетик ҳисобининг тўлиқлиги ва тўғрилиги ҳамда солиқ қонунчилигига риоя қилинишини текшириш				
2.1	Молиявий қўйилмалар кирими ва ҳисобдан чиқарилишини синтетик ҳисоб регистрларида акс эттирилганлигини Текшириш				
2.2	Қимматли қоғозлар аналитик ҳисобини ташкил этишни текшириш				
2.3	Молиявий қўйилмаларни ҳисобдан чиқаришга доир муомалалар бўйича солиқ қонунчилигига риоя қилинишини текшириш				
2.4	Қимматли қоғозлар қадрсизланишининг олдини олиш мақсадида резерв ташкил этишга доир муомалаларни акс эттирилганлигини текшириш				
2.5	Қарз шартномаси бўйича берилган маблағлар ҳисобини текшириш				
3	Қиска муддатли инвестицияларга доир даромадларнинг тўлиқ акс эттирилиши ва уларнинг солиққа тортилишини текшириш				
3,1	Ҳисобланган даромадларни акс эттириш.				
3,2	Ушбу муомалаларни солиққа тортишнинг тўғрилигини текшириш.				
4	Бажарилган ишлар натижаларини таҳлил қилиш, барча оралиқ ва умумий ҳужжатларни тайёрлаш				
5	Текширув натижаларини мижозга тақдим этиш				

Имзолар: _____ Аудиторлик ташкилоти раҳбари

_____ Аудиторлик гуруҳи раҳбари

Аудитор ўз ишини шундай режалаштириши лозимки, бухгалтерлик (молиявий) ҳисоботларини, молия-хўжалик муомалаларининг ишончлилигини ва қонунийлигини, ҳамда улар бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттирилишининг тўғрилигини ўз вақтида ва сифатли аудиторлик текширувидан ўтказилади.

Аудитни режалаштириш қуйидагиларни таъминлаши лозим:

а) бухгалтерлик ҳисоби ва ҳисоботининг ҳолати ҳамда ички назорат тизимининг самарадорлиги тўғрисида зарур ахборотларни олиш;

б) бажарилиши лозим бўлган назорат амалларининг мазмунини, ўтказиш вақтини ва ҳажмини аниқлаш;

Аудитни режалаштириш кутилаётган ишлар режасини тузиш ва аудиторлик дастурини ишлаб чиқишни ўз ичига олади.

Кутилаётган ишлар режасида қуйидаги кўрсаткичлар акс эттирилади:

- аудит ўтказиш муддати ва ишларнинг давомийлиги;
- бажариладиган ишлар ҳажми;
- аудитор қўллайдиган усуллар ва амаллар.

Аудитор ўз режасини текшириладиган корхона раҳбарияти ва ходимлари билан муҳокама қилиши мумкин. Бу ўтказиладиган аудитнинг таъсирчанлигини ошириш ва аудиторлик амалларини корхона ходимлари фаолияти билан мувофиқлаштиришга имкон яратади.

Аудитор режани яхши ва сифатли тузиш ҳамда ишларнинг кутилаётган ҳажмини аниқ ҳисобга олиш учун энг аввало:

- аудиторлик текшируви ўтказиш шартномаси шартларини ўрганиши;
- ўтказиладиган аудитнинг энг муҳим масалаларини ажратиб олиши;
- махсус эътибор талаб қиладиган шартларни аниқлаши;
- текшириладиган корхона фаолиятининг предметини ҳисобга олган ҳолда янги қонунлар, низомлар, йўриқномалар ва бошқа алоқадор меъёрий ҳужжатларнинг аудитга таъсирини ўрганиши;

- текшириладиган корхонанинг ҳисоб тизими ва ички аудит тизимининг ишончлилик даражасини аниқлаши;
- ички аудиторларнинг ишларини ва уларни аудитга жалб қилиш мумкинлигини таҳлил қилиши;
- корхонанинг алоҳида балансга ажралиб чиқарилган филиаллари, ваколатхоналари, бўлимлари ва махсус бўлинмаларида аудит ўтказиш мақсадга мувофиқлигини ўрганиши;
- экспертларни жалб қилиш зарурлигини аниқланиши лозим.

Аудиторлик текшируви чоғида аудит режасига тузатишлар киритилиши мумкин.

Аудиторлар текширув вақтида улар томонидан бажариладиган ишларнинг ҳажми ва сифатини тасдиқлайдиган, асосий ҳужжатлардан бўлиб ҳисобланган, иш ҳужжатларини тузишлари лозим. Бу ҳужжатлар ихтиёрий шаклда тузилиб, уларда мижоз тўғрисидаги зарур маълумотлар; бажариладиган ишларнинг батафсил баёни бўлиши лозим. Хусусан қуйидагилар кўрсатилади: текширув ўтказиш услуби (ёппасига ёки танлаб), ёки текшириладиган ҳужжатларнинг ҳажми; текширув натижасида аниқланган камчиликлар; текширувга тақдим этилмаган дастлабки ва бошқа ҳужжатлар рўйхати; амалдаги қонунчиликка мос келмасликлар; аниқланган камчиликларни бартараф қилиш усуллари тўғрисида аудиторнинг фикрлари; мижозининг молия-хўжалик фаолиятини яхшилашга қаратилган бошқа тавсиялар.

Шунингдек, иш ҳужжатларида: мижоз-корхонанинг ички хўжалик назорат тизимини (ушбу тизимнинг ижобий томонлари ва салбий жиҳатларини ажратиб кўрсатган ҳолда); ўтган йилдаги аудит дастури ва унинг натижаларини акс эттириш зарур.

Иш ҳужжатлари аудитнинг яхши режалаштирилганлигини, тўпланган маълумотлар ишонарлилигини, аудиторлик хулосасининг амалга оширилган аудит натижаларига мувофиқлигини тасдиқлаши лозим. Зарур ҳолларда аудитор ҳақиқатан ҳам айнан шундай аудиторлик хулосаси

тузиш учун етарли гувоҳликлар тўпланганлигини ҳам баҳолаши зарур.

Иш ҳужжатларидаги тафсилотларнинг тасдиқланган молиявий ҳисоботдаги маълумотлардан фарқ қилмаслиги ўта муҳимдир. Аудиторлик хулосалари яққол ва икки хил маъно билдирмайдиган бўлиши лозим.

Иш ҳужжатларида акс эттирилган ёзувларга асосан аудиторлик ҳисоботи ва аудиторлик хулосаси тузилади.

Аудиторнинг иш ҳужжатлари махфий ҳисобланади. Аудит якунланганидан сўнг иш ҳужжатларини ҳимоялаш бўйича барча зарурий чоралар кўрилиши керак. Иш ҳужжатлари бегона шахсларга, агар бошқа ҳолатлар Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида кўзда тутилмаган бўлса, фақат мижоз-корхонанинг розилиги билан берилиши мумкин.

Аудиторлик ташкилотларининг иш фаолиятини умумий режалаштириш икки босқичга бўлинади. Биринчи босқичда текшириладиган корхона ўрганилиб, баён қилинади ва ўтказиладиган текширувнинг асосий ўлчамлари аниқланади, иккинчи босқичда эса текширув стратегияси ишлаб чиқилади ва барча олдинда турган ишларнинг батафсил баёни тузилади.

Аудитнинг умумий режасини тайёрлаш ва тузиш жараёнида аудитор корхонадан олинadиган маълумотларни текширмайди, лекин унинг режа тузишга оид ишлари ҳужжатлаштирилиши лозим. Шунинг учун режалаштиришнинг биринчи босқичида аудитор текширадиган корхона бўйича қуйидаги маълумотларни тайёрлаши лозим: *корхона фаолиятининг баёни; бухгалтерия ҳисобининг шакли ва ташкилий тузилишининг баёни, бошқарув тизимининг баёни, текшириладиган корхона молиявий ҳисобининг қисқача таҳлили.*

3.2. Қисқа муддатли инвестициялар аудитини ўтказиш хусусиятлари

Молиявий ҳисоботлар инвестицион фаолиятнинг микёслари, йўналишлари ва тавсифини, унинг корхона молиявий фаолияти,

истикқболига таъсирини очиб бериш учун хизмат қилади. Улардан зарур ахборотларни олиш ташқи фойдаланувчиларда ва аналитикларда корхонанинг мулкӣ ва молиявий фаолияти ҳақида тўлиқ ва аниқ маълумот шаклланишига ёрдамлашади.

Бундай ахборотларга қуйидагилар тўғрисидаги маълумотлар киради: сотиб олинган қимматли қоғозлар умумий қиймати; қимматли қоғозлардан олинган даромад (дивидендлар ва фоизлар); қимматли қоғозларни айрим тоифаларга тақсимлаш; котировкаси муттасил эълон қилинмайдиган қимматли қоғозларнинг тахмин қилинаётган бозор қиймати (у ҳолда баҳолаш методлари ва усуллари корхона ҳисоб сиёсатидан келиб чиққан ҳолда баён қилинган бошқарув ходимларининг баҳолаши бўлиши мумкин); акция қийматининг ўзгаришлари; қимматли қоғозларни сотиш натижасида вужудга келган, кўзда тутилмаган даромадлар ва зарарлар (агар улар сезиларли даражада бўлса); корхона инвестициясида салмоқли ўрин эгалловчи қимматли қоғозларга қилинган қўйилмалар. Бундан ташқари, қимматли қоғозларга қилинган қўйилмалар тўғрисидаги маълумотларни тавсифлашда фойдаланилган усуллар моҳияти махсус очиб берилиши лозим.

Бу маълумотлар бухгалтерлик ҳисоботининг қиймат кўрсаткичларини баҳолаш учун зарур. Қимматли қоғозлар аудити қимматли қоғозларга таалуқли бухгалтерлик ҳисоботи маълумотларининг ҳаққонийлигини текширишдан бошланади.

Бундай текширув корхонанинг нақд пулларини текширишдаги каби инвентаризация (ашёвий рўйхат) ўтказиш йўли амалга оширилади. (№19-БҲМС 3. 30-3. 36 бандлари)

Қимматли қоғозларни инвентаризация (ашёвий рўйхат) қилиш қуйидаги вазифаларни ҳал этади: уларнинг ҳақиқатдаги мавжудлигини аниқлаш; ҳақиқатда мавжуд қолдиқларини бухгалтерлик ҳисоби маълумотлари билан таққослаш орқали уларнинг сақланиши устидан назорат ўрнатиш; қимматли қоғозлардан олинадиган даромадларнинг

тўлиқлиги ва ўз вақтидалигини текшириш; уларнинг сақланиши учун зарур шартшароитлар яратилганлигини текшириш (корхонада сақланганида); қимматли қоғозлар билан боғлиқ даромадлар ва йўқотишларни ҳисобда акс эттиришнинг ҳаққонийлигини аниқлаш.

Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи маълумотларининг ишончлилигини тасдиқлаш учун аудитор молиявий қўйилмаларни инвентаризациядан ўтказишнинг тўғрилигини ҳам текширади.

Текширув чоғида қуйидагилар аниқланади:

«Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 11-моддаси талабларига риоя қилинаётганлиги;

- корхонанинг ҳисоб юритиш сиёсати тўғрисидаги буйруғида молиявий қўйилмаларни инвентаризациядан ўтказишнинг муддатлари белгиланганлиги ва бу муддатларга риоя қилинаётганлигини;

- инвентаризация ҳужжатларининг тўғри расмийлаштирилиши (корхонада инвентаризация рўйхатларининг унификацияланган шаклларида фойдаланиш, қимматли қоғозлар корхона кассасида сақланилганида уларнинг ҳақиқатда мавжудлиги тўғрисидаги маълумотларни рўйхатга киритишнинг аниқлиги ва тўғрилиги таъминланганлиги ва ҳоказо).

Қимматли қоғозлар аудитининг кейинги босқичида ҳақиқатда мавжуд қимматли қоғозлар бухгалтерлик ҳисоби маълумотлари билан солиштирилади. Бунда аудитор қимматли қоғозларнинг ошиқ чиққанларини ҳам, кам чиққанларини ҳам ўзининг ишчи ҳужжатларида акс эттириши ва булар ҳақида корхона раҳбариятига билдириши лозим. Ўз навбатида корхона раҳбарияти бундай камомадларнинг вужудга келиш сабаблари ва бунга жавобгар шахсларни аниқлаш, ҳамда камомадларни бартараф этиш чораларини кўриши лозим; ошиқча чиққан қимматли қоғозларни кирим қилиш, етишмаган қимматли қоғозлар қиймати айбдор шахслар томонидан қопланиши ёки корхонанинг молиявий натижаларига олиб борилиши мумкин. Бунда инвентаризация далолатномалари,

таққослаш ведомостлари ва моддий жавобгар шахсларнинг тушунтириш хатларига асосан қуйидаги бухгалтерлик проводкалари тузилади:

а) Ошиқча чиққанда: Дт 0610, 0620, 0630, 0640, 0690, 5810, 5830, 5890-счётлар Кт 9590 счёт ошиқча чиққан қимматли қоғозларнинг номинал қийматига (турлари бўйича).

в) Камомад: Дт 9430 Кт 0610, 0620, 0630, 0640, 0690, 5810, 5830, 5890-счётлар кам чиққан қимматли қоғозлар номинал қийматига.

с) Камомадларни қоплаш: Дт 4730 Кт 9430 номинал қийматига. Дт 4730 Кт 9590 етишмаган қимматли қоғозларнинг номинал қийматидан биржа қийматининг камомад аниқланган пайтдаги ошган суммасига.

д) Дт 5010, 6710 Кт 4730 етишмаган қимматли қоғозлар биржа қийматининг айбдор шахс томонидан кассага нақд пул билан тўланиши ёки унинг ойлик маошидан ушлаб қолиниши.

е) Камомадларнинг корхона молиявий натижаларига олиб борилиши: Дт 9690 Кт 9430 етишмаган қимматли қоғозларнинг номинал қиймати.

Инвентаризацияда ошиқча ва кам чиққан қимматли қоғозларни ҳисобда акс эттиришнинг юқорида келтирилган тартиби шунга боғлиқки, ҳозирги вақтда қимматли қоғозлар балансда уларнинг сотиб олиш баҳоси бўйича акс эттирилиб, кейинчалик у номинал қийматига етказилади. Дт 0610, 0620, 0630, 0640, 0690, 5810, 5830, 5890-счётлар Кт 5110, 5210, 5220 – сотиб олиш баҳоси; Дт 0610, 0620, 0630, 0640, 0690, 5810, 5830, 5890-счётлар Кт 9590 номинал қийматининг харид баҳосидан ошган қисми; Дт 9590 Кт 0610, 0620, 0630, 0640, 0690, 5810, 5830, 5890-счётлар сотиб олиш қийматининг номинал қийматидан ошган қисми.

Молиявий қўйилмаларни инвентаризациядан ўтказишнинг хусусияти нафақат қимматли қоғозларнинг ҳақиқатда мавжудлиги, балки қимматли қоғозларни баҳолаш яъни уларнинг қийматини шакллантирувчи ҳақиқий харажатлар тўғрилигини аниқлашдан ҳам иборатдир. Аудитор қимматли қоғозлар бўйича олинган даромадларни бухгалтерия ҳисобида акс

этиришнинг ўз вақтидалиги ва тўлиқлигини текширишда инвентаризация маълумотларидан ҳам фойдаланади.

Молиявий қўйилмаларни ҳисобга олишда қўлланиладиган дастлабки ҳужжатларнинг расмийлаштирилишини текширишда шуни ҳисобга олиш зарурки, қимматли қоғознинг ўзи - қатъий шаклдаги ҳужжат бўлиб, унинг шакли ва мажбурий реквизитлари қимматли қоғозларнинг маълум турлари учун қонунчилик билан белгиланган талабларга мос келиши лозим. Қимматли қоғозларда мажбурий рек-визитларнинг йўқлиги ёки қимматли қоғознинг белгиланган шаклга мос келмаслиги унинг яроқсизлигидан далолат беради. Шунинг учун аудитор қимматли қоғозлар бланкаларини шаклан текшириш билан бирга, моҳиятан ҳам текширувдан ўтказди. Шунингдек, қимматли қоғозлар қиймат кўрсаткичлари арифметик текширувдан ҳам ўтказилиши зарур.

Молиявий қўйилмаларни ҳисобга олишда қўлланилган дастлабки ҳужжатларни текшириш ўта муҳим аҳамиятга эга. Чунки улар қимматли қоғозларга доир мулкӣ ҳуқуқнинг бир субъектдан иккинчисга ўтишида махсус тартибни белгилайди.

Молиявий қўйилмаларни ҳисобга қабул қилиш учун асос бўлувчи ҳужжатларда муайян қимматли қоғозни сотиб олиш мақсади ва ундан фойдаланиш муддати кўрсатилиши шарт.

Объектларнинг қимматли қоғозлар каторига тўғри олиб борилганлигини текшириш чоғида корхонанинг қимматли қоғозлар учун ҳуқуқи борлиги ва қимматли қоғозлар бўйича ҳуқуқни бериш қоидаларига риоя қилинишини аниқлаш зарур.

Молиявий қўйилмаларни баҳолаш ва қайта баҳолашнинг умумий қоидалари Ўзбекистон Республикаси «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонунда ва №12 «Молиявий инвестициялар ҳисоби» номли бухгалтерия ҳисоби миллий стнадартида белгиланган.

Олди-сотди шартномаси бўйича қимматли қоғозлар сотиб олинганида қилинган молиявий қўйилмалар инвестор учун қилинган ҳақиқӣ

харажатлар суммасида бухгалтерия ҳисобига қабул қилинади.

Аудитор қимматли қоғозларни баҳолашни текширув чоғида №12 «Молиявий инвестициялар ҳисоби» номли БҲМСнинг 9-19 бандларидаги қоидаларга асосланади. Қимматли қоғозларни сотиб олиш бўйича ҳақиқий харажатлар қуйидагиларни ўз ичига олади: шартномага мувофиқ сотувчига тўланадиган суммалар; қимматли қоғозларни сотиб олиш билан боғлиқ информацион ва консультацион хизматлар учун ихтисослаштирилган ташкилотлар ёки шахсларга тўланадиган суммалар; қимматли қоғозларни сотиб олишда иштирок қилган воситачи ташкилотларга тўланадиган тўловлар. Қимматли қоғозлар сотиб олиш учун, уларни бухгалтерия ҳисобига қабул қилгунга қадар ишлатилган қарз маблағлар бўйича фоизлар тўлаш учун қилинган сарфлар; қимматли қоғозларни сотиб олиш билан бевосита боғлиқ бўлган бошқа сарфлар.

Қимматли қоғозларни ҳисобга оладиган қийматини шакллантирувчи барча ҳақиқий харажатлар 0610-«Қимматли қоғозлар» ва 5810-«Қимматли қоғозлар» счётлар дебитида ҳисобга олинади. Аудитор қимматли қоғозлар сотиб олиш билан боғлиқ бўлган харажатлар таркибини, ушбу харажатларни молиявий қўйилмалар қийматига қўшишнинг қонунийлигини, бу харажатларнинг тегишли ҳужжатлар билан тасдиқланганлигини текширади.

Молиявий қўйилмаларнинг ҳисобга қабул қилинган баҳоси, қоидага кўра, ўзгатирилмайди. Қарзли қимматли қоғозлар бундан мустасно.

Қимматли қоғозлар шартномага мувофиқ текинга олинганида олинган вақтидаги бозор баҳоси бўйича баҳоланади.

Агар молиявий қўйилмалар чет эл валютасида амалга оширилса, бундай муомалаларнинг валюта муомалаларини тартибга соладиган меъёрий ҳужжатларга мувофиқлигини текшириш зарур.

Қиймати чет эл валютасида ифодаланган молиявий қўйилмалар Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки томонидан белгиланган, муомала содир бўлган кунда амал қилаётган валюта курси бўйича сўмга

ҳисоблаб баҳоланади.

Бухгалтерия ҳисоботи кўрсаткичларининг синтетик ва аналитик ҳисоб маълумотларига мослигини текшириш бухгалтерия «Қисқа муддатли молиявий қўйилмалар» (II бўлим) сатрлари бўйича кўрсаткичларни Бош дафтардаги: 5810, 5830, 5890-счётларнинг қолдиқлари билан таққослаш орқали амалга оширилади.

Молиявий қўйилмалар алоҳида турларининг мавжудлиги ва ҳисобот даври давомидаги ҳаракати тўғрисидаги ахборотлар бухгалтерия балансига бериладиган тушунтиришларда келтирилади. Молиявий қўйилмалар алоҳида турларининг ҳисобот даври боши ва охирига қолдиғи тўғрисидаги кўрсаткичлар 5810, 5830, 5890-счётлар бўйича синтетик ва аналитик ҳисоб маълумотлари билан солиштирилади.

Бухгалтерия ҳисоботи ва синтетик ҳамда аналитик ҳисоб регистрлари кўрсаткичларини солиштириш натижаларини аудитор тегишли тарзда расмийлаштиради.

5810, 5830 ва 5890 - счётлар бўйича аналитик ҳисоб молиявий қўйилмаларнинг турлари ва объектлари бўйича юритилади. Аудитор корхонанинг ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруғига илова қилинган ишчи счётлар режасидаги молиявий қўйилмаларни ҳисобга олиш учун фойдаланиладиган счётлар режаси билан танишади, ҳамда аналитик ҳисобнинг тузилиши қимматли қоғозларни сотувчи-корхоналар бўйича молиявий қўйилмалар тўғрисидаги, қарз оловчи - корхоналар бўйича мамлакат ҳудудидаги ва хориждаги объектларга қилинган қўйилмалар тўғрисидаги ахборотлар қай даражада таъминлашини баҳолаши керак.

Корхоналар қимматли қоғозларини кассасида ёки депозитарийларда (Давлат қисқа муддатли облигациялар (ДҚМО) эмитенти фақат Молия Вазирлиги бўлиб, улар валюта биржасидаги депозитарийда) сақланади. Улар корхонада сақланганида қимматли қоғозлар бланкаларини (сертификатларини) масъул сақлаш учун корхона кассасида юритиладиган реестрнинг мавжудлигини текшириши лозим. Реестрда: қимматли қоғоз

номи, номери, эмитент номи, қимматли қоғознинг номинал қиймати кўрсатилиши шарт.

Қимматли қоғозлар депозитарийларда сақланганида улар сақлаш учун берилган депозитарийнинг реквизитларини аналитик ҳисобда кўрсатган ҳолда, корхона бухгалтериясида ҳисобда акс эттирилиб борилади. Бундай ҳолда аудиторга депонент билан депозитарий ўртасидаги муносабатларни тартибга соладиган шартнома (депо счёти тўғрисидаги шартнома) тақдим қилиниши лозим.

Шартномада унинг предмети - қимматли қоғозлар сертификатларини сақлаш ёки қимматли қоғозлар учун ҳуқуқни ҳисобга олиш бўйича хизмат кўрсатиш, ҳамда:

- депонент томонидан унинг қимматли қоғозларини депозитарийга депонентлаш тўғрисидаги депозитарий ахборотларни бериш тартиби;
- шартноманинг амал қилиш муддати;
- депозитарий хизматлари учун шартномада белгиланган ҳақ тўлаш ҳажми ва тартиби;
- депозитарийнинг депонентга ҳисобот бериш шакли ва даври;
- депозитарийнинг мажбуриятлари аниқ кўрсатилган бўлиши лозим.

Депозитарий хизматлари учун тўланадиган ҳақ бўйича сарфлар 9420 - счёт дебети бўйича акс эттирилади. Депозитарий хизматлари бўйича тўланган ҚҚС хизмат қийматига қўшиб акс эттирилади.

Аудитор корхонада «Қимматли қоғозларни ҳисобга олиш дафтари»нинг мавжудлигини аниқлайди. Унда корхонада сақланадиган барча қимматли қоғозлар рўйхатга олинган бўлиши лозим.

Молиявий қўйилмалар кирими ва чиқимига доир муомалалар акс эттирилишини текшириш учун 5810, 5830, 5890 ва 9220-счётлар бўйича ҳисоб регистрлари маълумотларидан фойдаланилади. Бунда аудитор корхонада ҳисоб услубиёти ва молиявий қўйилмалар суммасини шакллантирадиган ҳақиқий харажатларни акс эттириш талабларига риоя қилинишига ишонч ҳосил қилиш лозим.

Шунингдек, қимматли қоғозларни сотиб олиш қандай маблағлар ҳисобига амалга оширилганлигини ҳам текшириш зарур. Масалан, пулни тўлаш ёки мулкларни бериш ҳисобига олиниши мумкин. Агар қимматли қоғозлар қиймати мулклар билан тўланса, инвестор бундай муомалаларни ҳисобга олишда 9210- «Асосий воситаларнинг чиқими», 9220-«Бошқа активларнинг чиқими» счётларидан фойдаланиши лозим. Чунки қимматли қоғозлар қиймати мулклар билан тўланганда ҳисобдан чиқарилган мулкларнинг баланс қиймати ва сотиб олинаётган қиймати қимматли қоғознинг сотиб олиш баҳоси ўртасидаги фарқ солиққа тортиладиган базага таъсир кўрсатади.

Корхонанинг молиявий қўйилмалардан оладиган даромадлари 9520 - «Дивиденд кўринишидаги даромадлар», 9530 - «Фоиз кўринишидаги даромадлар» ва 9560 - «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинadиган даромадлар» счётларида ҳисобга олинади ва «Маҳсулот (иш, хизмат)лар таннархига қўшиладиган маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш) ва реализация харажатларининг таркиби ҳамда молия натижаларини шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом» га мувофиқ молиявий фаолиятдан олинган даромадлар каторига киритилади.

Аудитор сотиб олинган қимматли қоғозлардан ташқари корхонанинг ўзида чиқарилган қимматли қоғозлар сақланиши ҳам мумкинлигини билиши зарур. Бундай қимматли қоғозлар ўз жамоаси аъзоларига сотилгунча ёки биржага берилгунга қадар 006-«Қатъий ҳисобот бланкалари» деган балансдан ташқари счётда ҳисобга олинади.

Даромадларнинг тўлиқ акс эттирилганлигини текширишда, уларнинг миқдори бухгалтерияда ҳисобга олиш мақсадида қуйидаги шарт-шароитлар мавжуд бўлганда тан олинади:

- * корхона ушбу даромадларни олиш ҳуқуқига эга;
- * даромадлар суммаси аниқланган бўлиши мумкин;
- * муайян муомала натижасида корхона иқтисодий манфаатининг кўпайишига ишонч бўлганида.

Корхонанинг молиявий қўйилмалардан олган барча даромадлари солиққа тортиш мақсадида иккита гуруҳга бўлинади:

* умум қабул қилинган тартибда реализациядан ташқари даромадлар таркибида солиққа тортиладиган даромадлар (ҳамкорликдаги фаолиятдан олинган даромадлар);

* махсус тартибда солиққа тортиладиган даромадлар. Буларга акциядор - корхонага тегишли ва бу қимматли қоғозлар эгасининг эмитент - корхона фойдасини тақсимлашда иштирок этиш ҳуқуқини тасдиқловчи акциялар бўйича олинган даромадлар;

Ўзбекистон Республикаси давлат қимматли қоғозлари ва маҳаллий органлар қимматли қоғозлари; Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ташкил қилинган бошқа корхоналар устав капиталида ҳисса қўшиб иштирок этишдан олинган даромадлар. Бундай даромадлар белгиланган фоиз ставка бўйича солиққа тортилади ва даромадларни тўлаш манбаларидан тўланади.

Молиявий инвестициялар аудитининг якунловчи босқичи улар самарадорлигини таҳлил қилиш бўлиб, қуйидаги коэффицентлар динамикасини аниқлаш ва таҳлил қилишдан иборат:

Битта акцияга тўғри келадиган бир йиллик дивиденд

Дивиденд даромади = -----

Битта акциянинг ўртача бозор баҳоси

Акциялар бозор баҳосининг баланс (номинал) қийматига нисбати	=	Битта акциянинг бозор баҳоси ----- Компания балансида акциянинг баҳоланиши (номинал қиймати)
--	---	---

Қимматли қоғозлар бозори ривожланган давлатларда дивиденд даромадининг 0, 15, 25 (яъни 15-25 фоизи) бўлиши нормал ҳолат бўлиб

ҳисобланади. Инфляция кузатилаётган шароитда эса бу кўрсаткич бирдан катта (яъни 100 фоиз ва ундан юқори) бўлиши мумкин.

Акциялар бозор баҳосининг улар номинал қийматига нисбатан йилдан-йилга ўсиб бориши ҳам корхона раҳбариятининг оқилона иш юритаётганлигидан далолат беради.

3.3. Қисқа муддатли инвестициялар аудити натижаларини умумлаштириш ва баҳолаш

Қисқа муддатли инвестициялар аудити ҳисоботини ва хулосасини шакллантириш аудит режаси ва дастурининг барча бўлимлари бўйича ўтказилган аудиторлик текшируви натижаларини умумлаштириш ва баҳолаш жараёнида вужудга келади.

Қисқа муддатли инвестициялар аудит натижаларини баҳолаш ишлари асосан қуйидагиларни ўз ичига олади:

- * ишчи ҳужжатларни шарҳлаш ва якуний ишчи ҳужжатларни тайёрлаш;
- * аниқланган камчиликларнинг жиддийлик даражасини баҳолаш;
- * аудиторлик далилларнинг етарлилигини баҳолаш;
- * фаолият кўрсатаётган корхона принципи билан боғлиқ омилларни баҳолаш;
- * бухгалтерия ҳисоботидаги ахборотларни тақдим қилиш ва баён қилиш;
- * ҳисобот тузилганидан сўнг содир бўлган ҳодисаларни баҳолаш;
- * текширув натижалари бўйича аудиторнинг мижоз-корхона раҳбариятига тақдим қиладиган ёзма ахборотини тузиш;
- * аудиторлик ҳисоботи ва хулосасини тузиш.

Аудиторлик текшируви ўтказиш чоғида асосан текширилаётган хўжалик юритувчи субъектнинг дастлабки ҳужжатлари, ҳисоб регистрлари ва ҳисоботларида акс эттирилган ҳақиқий ахборотлар таҳлил қилинади ва баҳоланади. Фақат айрим ҳоллардагина аудиторлар тахмин ва ҳисоб-китобларга асосланган молиявий ахборотларни баҳолайдилар.

Таъкидлаш жоизки, текширув натижалари ва хўжалик юритувчи субъект мутахассисларининг ҳисоб-китобларини баҳолашда аудиторлар маълум даражада профессионал эҳтиёткорликка риоя қилишлари зарур.

Аудитор қуйидаги ҳоллардаги каби, катта номувофиқликлар мавжудлигини кўрсатувчи ҳолатларни объектив баҳолаши зарур:

- * хўжалик юритувчи субъект ходимларига маълум бўлган, аммо аудитор томонидан очилмаган хатоларни аниқлаш фактлари;

- * текширув учун зарур бўлган, аудиторга ўз вақтида тақдим қилинмаган дастлабки ҳужжатлар ёки маълумотларга доир хўжалик муомалалари;

- * мутахассисларнинг ҳисоб-китобларидаги номувофиқликлар;

- * инвентаризация натижасида аниқланиб, далолатнома ва таққослаш ведомостлари билан расмийлаштирилган, лекин етарли даражада таҳлил қилинмаган ва тузатилмаган катта тафовутлар;

- * катта тафовутларнинг тасдиқланмаганлиги ва аудитор сўровларига кутилган жавоблар олинмаганлиги;

- * текширув учун танлаб олинган, зарур дастлабки ҳужжатлар ёки тегишли рухсат этувчи кўрсатмалар тақдим қилинмаган хўжалик муомалалари.

Аудитор тўпланган далиллар етарлилигини баҳолашда ушбу ҳолатлар аниқланган босқични (режалаштириш, аудит ўтказиш) ҳисобга олиши керак. Шунингдек, катта хатолар хатарини дастлабки баҳолаш ва батафсил текшириш режалари ҳам эътиборга олиниши лозим.

Агар бундай ҳолатлар режалаштириш босқичида аниқланган ва ҳисобга олинган бўлса, унда аудитор тўпланган далилларнинг етарлилигига ва режалаштирилган ҳамда қўшимча аудиторлик амалларини бажаришнинг мақсадга мувофиқлигига баҳо бериши зарур.

Қисқа муддатли инвестициялар аудитининг мақсад ва вазифаларидан келиб чиқиб, умумлаштирилган ва баҳоланган текширув натижаларини камида иккита ҳужжат билан расмийлаштириш мақсадга мувофиқдир:

1. аудит ҳақидаги шартномада кўзда тутилган давр ичидаги корхонанинг молия-хўжалик фаолиятини аудиторлик текширувидан ўтказиш тўғрисида ҳисобот;

2. бухгалтерия баланси ва молиявий ҳисобот бўйича аудиторлик хулосаси.

Ўзбекистон Республикасининг «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги қонунида белгиланишича: **аудиторлик ҳисоботи** аудиторлик текширувининг бориши, бухгалтерия ҳисобини юритишнинг белгиланган тартибидан аниқланган четга чиқишлар, молиявий ҳисоботдаги қоида-бузарликлар тўғрисидаги муфассал маълумотлардан, шунингдек аудиторлик текшируви ўтказиш натижасида олинган бошқа ахборотдан иборат бўлган ва хўжалик юритувчи субъект раҳбарига, мулкдорга, қатнашчилари (акциядорлари)нинг умумий йиғилишига йўлланган ҳужжат (18-модда).

№70 -«Аудиторлик ҳисоботи ва молиявий ҳисобот тўғрисида аудиторлик хулосаси» номли АФМСга мувофиқ аудиторлик ҳисоботининг таркиби қуйидагича:

а) номи («Аудиторлик ҳисобот» ёки «Аудиторлик ташкилотининг ҳисоботи» деган ҳар иккала ном бир хил маънога эга);

б) адресат номи;

в) кириш қисми;

г) таҳлил қисми;

д) якуний қисм.

Аудиторлик ҳисоботи молиявий ҳисоботни аудиторлик текширувидан ўтказган аудитор(лар) томонидан бетма-бет имзоланиши лозим. Аудиторлик ҳисоботи аудиторлик текширувининг буюртмачисига, буюртмачининг барча зарур реквизитлари кўрсатилган ҳолда жўнатилади.

Қисқа муддатли инвестициялар аудити ҳисоботининг кириш қисмида аудиторлик ташкилотининг реквизитлари, шу жумладан аудиторлик фаолиятини амалга ошириш учун берилган лицензиянинг

рақами ва санаси, аудиторлар ва аудиторлик текширувида қатнашган бошқа шахслар ҳақида маълумотлар, ҳамда аудиторлик текширувини ўтказиш учун асос ва хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг умумий тавсифи кўрсатилади.

Қисқа муддатли инвестициялар аудити ҳисоботининг таҳлилий қисми аудиторлик фаолияти миллий стандартига таянади ва қуйидагиларни ўз ичига олади:

- * хўжалик юритувчи субъектда ички назоратнинг аҳволини текшириш натижалари (батафсил баёни);

- * бухгалтерия ҳисоботи ва молиявий ҳисоботнинг аҳволини текшириш натижалари;

- * молия-хўжалик фаолиятини амалга ошириш чоғида қонунчиликка риоя қилинишини текшириш натижалари;

- * солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаш ҳамда тўлашнинг тўғрилигини текшириш натижалари;

- * активлар (маблағлар) сақланишини текшириш натижалари.

Корхонадаги ички назоратнинг аҳволини текшириш натижалари тўғрисидаги ахборотлар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- * ички назорат тизими хўжалик юритувчи субъект фаолияти тавсифи ва миқёсларига мос келишини умумий баҳолаш;

- * аудиторлик текшируви чоғида аниқланган, ички назорат тизимининг хўжалик юритувчи субъект фаолияти тавсифи ва миқёсларига катта мос келмаслик ҳолатларини баён қилиш.

Хўжалик юритувчи субъект бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботининг аҳволини текшириш натижалари тўғрисидаги ахборотлар қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

- * бухгалтерия ҳисобининг юритилиши ва молиявий ҳисоботни тузишнинг белгиланган тартибига риоя қилинишини баҳолаш;

* бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тайёрлаш тартибини аудиторлик текширувидан ўтказиш жараёнида аниқланган катта қоидабузарлик ҳолатларини баён қилиш.

Хўжалик юритувчи субъект томонидан молия-хўжалик фаолиятини амалга ошириш чоғида қонунчиликка риоя қилинишини текшириш натижалари тўғрисидаги ахборотлар қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

* хўжалик юритувчи субъект томонидан содир этилган молия-хўжалик муомалаларининг қонунчиликка мос келишини баҳолаш;

* хўжалик юритувчи субъект томонидан амалга оширилган молия-хўжалик муомалаларини аудиторлик текширувидан ўтказиш жараёнида аниқланган катта номувофиқликларни баён қилиш.

Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаш ҳамда тўлашнинг тўғрилигини текшириш натижалари тўғрисидаги ахборотлар қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

*солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича тузилган ва тегишли органларга тақдим қилинган ҳисоб-китобларнинг тўғрилигини баҳолаш;

* солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблашнинг белгиланган тартибини бузиш фактларини, солиққа тортиладиган базани аниқлашдаги хатоларни баён қилиш.

Активлар сақланишини текшириш натижалари активларни инвентаризация қилишга асосланиши ва уларнинг ҳақиқатда мавжудлиги ҳамда бутлиги тўғрисидаги ахборотларни ўз ичига олиши лозим.

Қисқа муддатли инвестициялар аудити ҳисоботининг якуний қисмида аниқланган хато-камчиликлар ва қоидабузарликларни бартараф қилиш бўйича аудиторлик ташкилотининг тавсиялари, ҳамда хўжалик юритувчи субъектнинг молия-хўжалик фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича маслаҳатлар ва таклифлари акс эттирилади.

№ 70 -АФМС га мувофиқ аудиторлик ташкилоти тузилган аудиторлик ҳисоботи учун қонунчиликка мувофиқ жавобгар ҳисобланади. Шунингдек, аудиторлик ҳисоботидаги ахборотлар махфий ҳисобланади ва уни ошкор

этиш мумкин эмас. Ушбу ахборотларга алоқадор шахслар ахборотларни ошкор қилганлиги учун қонунчиликка мувофиқ жавобгарликка тортилади (7 параг. 16-17 бандлар).

Қисқа муддатли инвестициялар аудити текширувининг натижалари асосида тузилган ҳисоботда корхона молия-хўжалик фаолияти ва унинг натижаларининг умумий аҳволи, шунингдек, бухгалтерия ҳисобини юритиш ва ҳисобот тузишнинг ҳолати, таҳлил ишларининг даражаси ҳамда корхонадаги ҳисоб-таҳлил ходимларининг тавсифи акс эттирилади. Қисқа муддатли инвестициялар аудити ҳисоботи маълумотлари корхона бозор шароитларига қандай мослашаётганлиги ва муваффақиятли ривожланиши ҳамда фойдасини кўпайтира олишга қодирлигини ёки аксинчалигини билдириши лозим. Албатта, текширилаётган корхонадаги аҳвол беабаб кўрсатилмасдан, аудиторга тақдим қилинган ахборот ҳақиқий бўлгандагина эҳтиросларга берилмаган ва реал аудиторлик ҳисоботи ҳамда хулоса шаклланади. Акс ҳолда, аудиторлик текшируви бефойда ва уни ўтказиш учун сарфланган маблағ эса зое кетади.

Аудитор ҳисоботда келтирилган камчиликлар бўйича уларни бартараф қилишга қаратилган ўз таклифларини ҳам кўрсатиб ўтиши лозим. Лекин текширилаётгин корхона ходимларига «яхшилик» қилиш мақсадида аудитор шахсан ўзи дастлабки ҳужжатлар, ҳисоб регистрлари ва бухгалтерия ҳисоботларидаги хатоларни тўғрилаши мутлақо мумкин эмас.

Шу билан бирга аудиторларга у ёки бу нохуш фактларни бошқача қилиб ёритишга ёки текширувчилар учун қулай хулоса тузиб беришга мажбурлаш мақсадида руҳий, жисмоний ёки бошқача тазъийқлар ўтказган ҳолларда улар қатъийлик ва принципиаллик билан иш тутишлари лозим.

Аудитор аниқланган хато ёки камчиликлар тўғрисида корхона раҳбариятига билдиради ва уларни тузатиш бўйича аниқ тавсиялар беради.

Агар бухгалтерлик (молиявий) ҳисобни юритиш, тегишли ҳисоботларни тузиш ва Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига риоя қилиш бўйича кўрсатилган камчиликлар аудит ўтказиш чоғида буюртмачи

корхона томонидан тузатилмаса, бухгалтерлик (молиявий) ҳисоботнинг ишончлилигини тасдиқлаш мумкин эмаслиги тўғрисида аудиторлик текширувининг хулосасида ёзилади.

Қисқа муддатли инвестициялар аудити хулосаси бухгалтерлик (молиявий) ҳисоботнинг таркибий қисми бўлиб, ундан фойдаланувчилар учун ушбу ҳисобот ишончлилиги ахборот манбаси бўлиб хизмат қилади. Бухгалтерия ҳисоботидан фойдаланувчилар аудиторлик хулосасида баён қилинган фикрга таяниб, аудиторга ёки аудиторлик фирмасига ишонч билдирадilar. Ушбу ишонч, энг аввало, аудитор томонидан бажарилган ишнинг сифати билан қўлга киритилади ва оқланади.

Ўзбекистон Республикаси «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги қонунида белгиланишича, **аудиторлик хулосаси** молиявий ҳисоботнинг тўғрилиги ва бухгалтерия ҳисоби юритиш тартибининг қонун ҳужжатларида белгиланган талабларга мувофиқлиги тўғрисида аудиторлик ташкилотининг фикри ёзма шаклда ифодаланган, хўжалик юритувчи субъект молиявий ҳисоботидан фойдаланувчилар учун очик бўлган ҳужжат.

Қисқа муддатли инвестициялар аудити хулосаси аудиторлик ҳисоботи асосида тузилади.

Қисқа муддатли инвестициялар аудити хулосаси аудитор (аудиторлар), аудиторлик ташкилотининг раҳбари томонидан имзоланган ва аудиторлик ташкилоти муҳри билан тасдиқланган бўлиши керак (19-модда).

Аудиторлик ташкилоти томонидан ишлаб чиқиладиган қисқа муддатли инвестициялар аудити хулосасини тайёрлаш ишларида **аудиторлик фаолиятининг миллий стандартлари** (АФМС) қоидаларининг талабларини инобатга олиш зарур. Аудиторлик хулосасини тайёрлашда асосан № 70 - «Аудиторлик ҳисоботи ва молиявий ҳисобот тўғрисида аудиторлик хулосаси» номли аудиторлик фаолияти миллий стандартидан (АФМС) фойдаланилади.

Қисқа муддатли инвестициялар аудити натижалари корхонадаги жараёнлар ва молия-хўжалик фаолияти натижаларини ташкил этиш ва ҳисобга олишни ҳолисона акс эттириши лозим.

Бошқача қилиб айтанда, аудиторлик текшируви мумкин қадар объектив бўлиб, унинг хулосаси маълум маънода хўжалик юритувчи субъект раҳбарияти устидан чиқарилган «ҳукм» ҳисобланади.

Аудиторлик ҳисоботи ва аудиторлик хулосаси қасддан сохта тузилганлиги аудиторлик фаолиятини амалга оширишга доир лицензиянинг амал қилишини белгиланган тартибда тугатишга, шунингдек айбдор шахслар қонунда назарда тутилган жавобгарликка тортилишига сабаб бўлади

Хулоса ва таклифлар

Иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар ва модернизациялашни амалга ошириш устун даражада мамлакатнинг ишлаб чиқариш, ресурс салоҳиятидан ва ички захираларидан фойдаланиш самарадорлиги билан белгиланади. Иқтисодиёт таркиби унинг яхлитлигини таъминловчи хўжалик тизимининг элементлари ўртасидаги нисбат ва муносабатлар йиғиндисидан иборат. Иқтисодиёт таркиби ва иқтисодий ўсиш бир бири билан чамбарчас боғланган икки муҳим муаммо ҳисобланади. Бир томондан иқтисодиётнинг юқори суръатларда ривожланиши иқтисодиёт консерватив таркибга эга бўлса, унинг самарадорлигини пасайтиради. Иккинчи томондан иқтисодиётдаги мавжуд нисбатлардан янги прогрессив таркибга ўтишга таркибий ўзгаришларини таъминлайдиган тармоқларни барқарор суръатларда ривожлантириш асосида эришилади. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида мамлакат иқтисодиёти таркиби учун деформация элементлари, тармоқларда монополизмнинг мавжудлиги ва қайта ишлаш тармоқлари рақобатбардошлигининг пастлиги ҳосилдир. Ўзбекистон иқтисодиётининг таркиби қуйидаги омиллар таъсирида шаклланади: ижтимоий меҳнат тақсимоти, илмий техника тараққиёти, аҳоли эҳтиёжларининг ўсиши ва мураккаблашуви, бирламчи ишлаб чиқариш ресурсларининг кўлами ва чекланганлиги, ташқи иқтисодий омиллар. Иқтисодиётнинг ижтимоий – иқтисодий таркиби мамлакатдаги мулк шакллариининг ЯИМ ни ишлаб чиқаришдаги банд бўлганларнинг умумий сони, асосий капиталга киритилган инвестициялардаги улуши билан белгиланади.

Бу кўрсаткичлар қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини ва уларнинг аудити олдига бир қанча муҳим вазифаларни қўяди.

Миллий иқтисодиётга қисқа муддатли инвестицияларни жалб қилиш, улардан фойдаланишнинг ҳозирги ҳолати, самарали фойдаланиш муаммолари ва уларни бартараф этиш йўллари, инвестицияларни бухгалтерияда ҳисобга олиш хусусиятлари ва уларни аудиторлик

текширувидан ўтказиш хусусиятлари юзасидан битирув малакавий ишини ёзиш жараёнида қуйидаги хулосалар чиқарилди, таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

Хулосаларнинг асосийси сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

1. Миллий иқтисодиётни юксалтиришда инвестицияларнинг аҳамияти бекиёс бўлиб, мустақиллик йилларида иқтисодиётга жалб қилинган инвестицияларнинг салмоғи 100 млрд.доллардан ошиб кетди ва бу Ўзбекистонда иқтисодиётни замонавий техник - технологик асосини яратишда муҳим омиллардан бири бўлиб қолди.

2. Республикамиз иқтисодиётига инвестицияларни жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланишнинг меъёрий – ҳуқуқий асослари яратилди. Амалиётда, инвесторлар, шу жумладан чет эл инвестицияси иштирокида ташкил этилган корхоналар фаолиятига айрим ҳолларда асоссиз равишда аралашув ҳоллари мавжуд. Шу нуқтаи назардан инвесторлар фаолиятини тартибга солувчи ҳуқуқий – меъёрий асосларни иқтисодий ислохотлар жараёнидаги ўзгаришларга мос равишда такомиллаштириб бориш лозим бўлади.

3. Иқтисодий амалиёт натижалари шуни кўрсатадики, ҳозиргача ўзаро фойдали, самарали инвестиция лойиҳаларини танлашнинг мукаммал тизими яратилмаган. Шу сабабли инвестицияларнинг самарадорлигини баҳолашда инвестицияларни тартибга солувчи халқаро молия ташкилотлари ва инвестицияларни кафолатлаш бўйича халқаро агентлик (ИКХА) ва бошқа халқаро ташкилотлар иш тажрибаларидан кенг қўламли фойдаланиш зарур.

4. Умуман олганда инвестициялардан самарали фойдаланиш иқтисодиёт тармоқлари ва корхоналарда ишлаб чиқариш хажмининг ортиши, янги ишчи ўринларининг яратилиши ва аҳоли даромадларининг ошишига олиб келади. Буларнинг барчаси мамлакат иқтисодиётининг ривожланиши ва аҳоли турмуш фаровонлигининг ошишига мустаҳкам замин яратади.

“Қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби ва аудити” мавзуси бўйича қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

1. 21- сонли БҲМС га кўра 5800-“Қисқа муддатли инвестициялар” счётида берилган маълумотлар балансда инвестиция турлари бўйича очиб берилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

2. Қисқа муддатли инвестицияларни ҳисобга олиш(умуман бухгалтерия ҳисоби) бўйича ҳисоб сиёсати ишлаб чиқилса корхоналарда ҳисоб юритиш самарали йўлга қўйилган бўлар эди.

3. Қисқа муддатли инвестициялар аудитини ўтказиш ягона тасдиқланган аудит дастурига асосан амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Битирув малакавий ишини ёзиш жараёнида ишлаб чиқилган ушбу хулоса ва таклифлар корхоналарда қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби ва уларнинг аудитини такомиллаштиришда аҳамият касб этади деб ўйлаймиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар

I.1. Ўзбекистон Республикасининг Қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2003.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. – Т.: Адолат, 2008.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Маҳсулот белгилари ва хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида» ги Қонуни. «Халқ сўзи» газетаси. 30- август, 2001 йил.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни - Тошкент 1996 й. 30 август.
5. Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Қонуни. «Солиқлар ва божхона хабарлари» 1998 йил 30 апрель.
6. Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Қонуни. «Солиқлар ва божхона хабарлари» 1998 йил 30 апрель.
7. “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 2008 йил 26 сентябр.

I.2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари

8. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни ташкил этишни ва уларнинг фаолиятини рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-1467 сонли Фармойиши. «Халқ сўзи» 1996 йил 31 май.
9. Хорижий инвестициялари иштирокидаги лойиҳаларни амалга ошириш механизмларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. «Халқ сўзи» 1998

йил 9 феврал.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 14 мартдаги “2005-2006 йилларда корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш давлат Дастури тўғрисида”ги ПҚ–29-сонли Қарори;

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 15 июндаги “Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида”ги ПҚ–100-сонли Қарори;

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик субъектларини текширишни янада қисқартириш ва унинг тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони. 2005 йил 6 октябр.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 4 апрелдаги ”Аудиторлик ташкилотлари фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда улар кўрсатаётган хизматлар сифати учун жавобгарликни ошириш тўғрисида”ги ПҚ–615-сонли Қарори;

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 2 июлдаги ”Аудиторлик ташкилотларининг молиявий барқарорлигини ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ–907-сонли Қарори.

I.3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16 октябрдаги “Устав фондида давлат улуши бўлган корхоналарнинг самарали бошқарилишини ва давлат мулкани зарур даражада ҳисобга олинишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 215-сонли Қарори;

I.4. Ўзбекистон Республикаси вазирликларининг меъёрий хужжатлари.

16. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги “Молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг тўлдирилиши бўйича қоидаларни тасдиқлаш тўғрисида” ги 140-сонли буйруғи.

17. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан тасдиқланган «Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари» 1998-2010 йиллар.

18. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан тасдиқланган «Аудиторлик фаолиятининг миллий стандартлари» 1998-2010 йиллар.

II. Президент И.А. Каримов асарлари

19. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009.

20. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фукаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. - Президент Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 29 январь.

21. Каримов И. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. –Т. Ўзбекистон. 2011.

22. Каримов И.А. 2012-йил ватанимизни юксак босқичларга кўтарадиган йил бўлади. – Т.: Ўзбекистон. 2012. -36 б.

23. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. –Т. Ўзбекистон. 2013.

III. Илмий монография, ўқув қўлланма ва дарсликлар

24. Белоцерковский В.И. Бухгалтерский учет и аудит в коммерческом банке. Учебное пособие. - М.: "Экономика", 2005. - 294 стр.

25. Бочкарева И.И. Бухгалтерский учет. Учебное пособие. –М.: Проспект, 2006. 776 стр.

26. Бухгалтерский учет. Учебник. Под ред. Безруких П.С.-М.: Бухгалтерский учет. 1996. -571 с.

27. Донцова А., Никифорова Н. Анализ финансовых отчетности. М.: Дело Сервис, 2007.-519 стр.
28. Гинзбург А. Экономический анализ. Питер, 2008.-522 стр.
29. Мельник М., Когфенко В. Экономический анализ в аудите. М.: ЮНИТИ, 2007.-519 стр.
30. Басовский Л. И др. Экономический анализ. М.: ИНФРА, 2007.-217 стр.
31. Совицкая Г. Теория анализ хозяйственной деятельности. М.: ИНФРА, 2008.-182 стр.
32. Камышанов П.И. Бухгалтерская финансовая отчетность: Составление и анализ. Учебное пособие. - М.:ОМЕГА, 2005. - 246 стр.
33. Каримов А., Исломов Ф., Авлокулов А. Бухгалтерия ҳисоби. –Т.: “Шарқ” НМАК, 2004. 592 б.
34. Керимов В. Бухгалтерский управленческий учет (практикум) (6-е издание). М.: «Дашков и К», 2008.-100 стр.
35. Кондраков Н. Бухгалтерский учет. М.: ИНФРА, 2008.-698 стр.
36. Ковалев В.В. Финансовая отчетность. Анализ финансовой отчетности. Учебное пособие. –М.: Проспект, 2005. 432 стр.
37. Ковалева О.В., Константинов Ю.П. «Аудит. Организация аудиторской деятельности. Методика проведения аудиторской проверки» М.: «ПРИОР» 1999 272с.
38. Кутер М.И. Бухгалтерская (финансовая) отчетность. –М.: Финансы и статистика, 2005. 232 стр.
39. Кулакова Н.Б. Учетная политика как системаобразующий фактор бухгалтерского учета и отчетности в организации. уч. нос. Учётная политика на 2002 г. – М.: ИДФБК – ПРЕСС. 2002. 19-21 с.
40. Мазуренко А.А. Зарубежный бухгалтерский учет и аудит. Учебное пособие. - М.: КНОРУС, 2005. - 240 стр.
41. Макальская М.Л. Бухгалтерский учет. Учебник. –М.: Высшее образование, 2005. 443 стр.

42. Маренков Н.Л. Международные стандарты финансовой отчетности. М.: "ФЕНИКС", 2005. - 288 стр.
43. Михалевич А.П. Бухгалтерский учет в зарубежных странах: международные стандарты. - Минск: ООО "Мисанта", ООО "ФУАинформ", 2003.
44. Муравицкая Н.К. Бухгалтерский учет: Финансовый учет. Управленческий учет. Финансовая отчетность. Учебное пособие. –М.: КНОРУС, 2005. 528 стр.
45. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет в зарубежных странах. Учебник. –М.: Проспект, 2005. 664 стр.
46. Сотникова Л.В. Оценка состояния внутреннего аудита: Практическое пособие. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - 144 стр.
47. Титов В.И. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности. Учебник. –М.: Дашков и К, 2005. 352 стр.
48. Чая В.Т. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие. - М.: НОРУС, 2005. - 240 стр.
49. Щвецкая В.М. Бухгалтерский учет. Учебник. –М.: НОРМА, 2005. 394 стр.

IV. Хорижий илмий адабиётлар

50. Bernstein. Financial Statement Analysis: Theory, Application, and Interpretation, fifth edition 1997, 325p.
51. Bernstein and Masky Cases. Cases in Financial statement reporting and Analysis. second edition Boatsman, Griffin, Vickrey and Williams 1999, 395 p.
52. Bockholdt. Accounting Information Systems, fourth edition, 1996, 298p.
53. Ferris. Financial Accounting and Corporate Reporting: A casebook fourth edition, 1999, 326p.
54. Robert N. Anthony, James S. Reece. Accounting Principles 1995. 456p.

55. Roger H. Hermanson James Don Edvards, Michel W. Maher. Accounting a Business Perspective. Sixth edition 1995. 369p.

56. Robert Libby, Patricia A. Libby, Daniel G. Short. Financial Accounting. Miami University Press, 1998. 524p.

V. Интернет сайтлари

57. <http://www.iasc.org.uk>

58. <http://www.aicpa.org/index.htm>

59. <http://www. uza.uz>.

60. <http://www.uzbekistan.uz>

61. <http://www.accountingweb.com>

62. <http://www. mf. uz>.